

Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın

Betül İPŞİRLİ ARGİT*

BİR ARAŞTIRMA ALANI olarak kadın tarihi, 1960'ların sonlarında başladı ve 1970'lerde hız kazandı. Araştırmacıların en önemli amacı, kadınlara görünürlük sağlamak ve kadınların toplum içindeki yerlerini ve rollerini görmektir. Bu tür bir tarih yazımı, kadınların tecrübelerini görmek üzere olayların tekrar değerlendirilmesi manasına geliyordu.

Bu çalışma, Osmanlı kadını ile alakalı daha fazla konuyu kapsamak adına, hukuk kaynaklarına dayalı olarak yapılan Osmanlı kadını hakkındaki muhtelif çalışmaların bir değerlendirmesi mahiyetindedir. Böyle bir başlık; doğrudan kadın konusunu ele almayan, fakat kadını da bir şekilde meseleye dahil eden çalışmaları da kapsar ve kadınların farklı tecrübelerinin görülmesi ve kaynakların nasıl verimli bir şekilde kullanılabileceği hakkında bir fikir verir. Ayrıca bu tür çalışmaların çoğu Osmanlı kadını ve hukuk ilişkisi hakkında da bilgiler vermektedir.

Osmanlı kadını hakkında yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, dikkati çeken bir nokta, yabancı dilde yapılan çalışmaların Türkçe yapılan çalışmalara kıyasla sayıca daha fazla ve zengin çeşitliliğe sahip olmasıdır. Makalede ağırlıklı olarak yabancı dilde yayımlanan çalışmaların konu edilmesinin nedeni budur. Türkçe çalışmalar genel olarak metin neşri veya kaynaklardaki mevcut malzemelerin belli konu başlıkları altında toparlanması şeklinde görülmektedir. Diğer taraftan yabancı yayınlar; kaynakları belli bir sorunsal çerçevesinde kullanarak kaynaklara farklı yaklaşımlar, farklı konular ve sorular ile yaklaşım görünmeyeni görme eğilimini taşımaktadırlar. Kadın meselesini pederşahî aile, cinsiyetler arası ilişkiler ve mal ve güç ilişkisi gibi farklı problemler ışığında değerlendirmektedirler.

* Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi. Eleştiri ve yardımları için Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın'a, Doç. Dr. Tufan Buzpınar'a ve Gülçin Tunalı Koç'a teşekkür ederim.

Bu makalede, Osmanlı kadını hakkında hukuk kaynaklarına dayanarak hazırlanan belli başlı çalışmalar, kronolojik ve kısmen de tematik bir yaklaşımla değerlendirilecektir. Osmanlı kadını hakkında yapılan ilk çalışmalar ve 1980 sonrası gelişmeler değerlendirildikten sonra, 1990 sonrası kadın tarihi çalışmalarında görülen yoğun gelişmeler, aile hukuku ile alakalı çalışmalar, kadınların adalet arayışı, kadın ve vakıf ilişkisi, gayrimüslimler, aile tarihi çalışmaları, terke kullanımına dayalı çalışmalar, mekan kullanımını ve dil analizi, kadın ve hukuk ilişkisi üstüne çalışmalar gibi muhtelif farklı başlıklar altında incelenecektir. Bu çalışmalar genel olarak Osmanlı kadınlarının farklı yaşam tecrübelerini, aile ve toplum içindeki pozisyonlarını ve cinsiyetler arası ilişkileri görmek ve kadın ve hukuk ilişkisini yansıtmak üzere hazırlanmışlardır ve çoğunlukla da makale düzeyindeki çalışmalardır.

Hukuk kaynaklarına dayalı yapılan çalışmaların çoğu şer'iyeye sicilleri üzerine kurulmuştur. Şer'iyeye sicilleri sosyal, malî, iktisadî ve ticarî hayata ışık tutan hükümler içermesi hasebiyle kadın çalışmalarında değerli bir kaynak niteliğindedir. Kadılar, kadınların farklı yaşam tecrübeleri hakkında fikir veren terke ve taksim işlerini yürütür, nikah, talak, veraset ve vesayet gibi aile hukuku ile ilgili meseleler ile ilgilenir, emlak alım satımlarına nezaret eder ve vakıflara ait han, hamam, dükkan gibi akarları kiraya vermek, -bugün noterlerce yapılan- kefalet, vekalet, mukavele, borçlanma gibi akidleri yapmak, köle ve cariyeye azad etmek gibi konular ile meşgul olurlardı. İkinci sırada sıklıkla kullanılan kaynak fetvalardır ve sicil üstüne yapılan çalışmaları tamamlayıcı niteliktedir. Bunun dışında ahkam defterleri, şikayet defterleri ve vakıf defterleri kadın ve hukuk ilişkisini kurmak adına çalışmalarda kullanılmaktadır.

Orta Doğu ve Osmanlı İmparatorluğu için kadın tarihi çalışmaları, özellikle İslam'ın ilk dönemleri ile XX. yüzyıl arası dönem için oldukça geç başlamıştır. Osmanlı kadını üstüne yapılan çalışmalar, kadınların yaşamlarındaki farklı tecrübeleri ve toplum içindeki yerlerini görmeye çalışır. Osmanlı kadını üstüne özellikle yabancı dilde yapılan çalışmaların çoğu, kadınlar hakkında iddia edilen önyargıları reddeder ve kadınların toplum içinde güç ve rol sahibi olduklarını ve hareketlerinin bilinçli olduğunu vurgular. Kadınların sosyal, ekonomik ve politik güçlerinin olduğu ve mahkemeleri sıkça kullandıkları belirtilir. Bu çalışmalar genelde Batılıların geliştirdiği erkek egemenliği altında ezilen, pasif, güçsüz, ikincil statüye sahip Müslüman kadın portresini yalanlamaya çalışan savunmacı bir üsluba sahiptir.¹ Mevcut literatür genel olarak kadınların erkeklerin kontrolü altında olmasını talep eden bir cinsiyet sisteminde, kadınlara

1 Fatma Müge Göçek ve Shiva Balaghi'nin editörlüğünü yaptığı kitap, Batılıların Ortadoğu kadınına nasıl gördüğü sorusu üstünde durur. Fatma Müge Göçek ve Shiva Balaghi, (haz.), *Reconstructing Gender in the Middle East*, New York, 1994.

mahsus bir çok hareket alanının mevcut olduğunu gösterip kadınların statüsünü ve cinsiyet sistemi içindeki yerlerini tekrar değerlendirirler.

Osmanlı Kadını Hakkındaki İlk Çalışmalar

Sicillerden hareketle yapılan Osmanlı kadınına dair çalışmalar, 1970'li yıllarda Jennings ile başlar ve 1980'li yılların başlarında Haim Gerber, Abraham Marcus, Afif Marsot, Judith Tucker ve Suraiya Faroqhi ile devam eder. Bu çalışmalar Osmanlı kadınının sahip olduğu farklı tecrübeleri yansıtan ilk örneklerdir.

Sicillerin sosyal ve ekonomik tarih açısından önemi ilk kez Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık tarafından vurgulanmıştır. Barkan ve İnalçık'ın çalışmaları doğrudan kadın üzerine olmamakla birlikte kadından da bahsetmektedirler.² Ancak Jennings'in 1970'li yıllarda yayınladığı makaleleri sicillere dayalı kadın çalışmalarının ilk örnekleri olup daha sonraki çalışmalara temel oluşturacak neticelere ulaşır.³ Jennings'in, sicillerin sosyal tarih ve kadın tarihi için taşıdığı önemi fark etmesi, sicillerin kadın tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanımının yolunu açmıştır. Jennings, sicillerin diğer resmi kaynaklara kıyasla daha fazla kadını yansıttığını dile getirerek, Anadolu kadınının aktif bir yaşamı olduğu fikrini ortaya koyar.

Çalışmalarında sicillere bakarak kadınların hukukî pozisyonunu araştıran Jennings, Kayseri'ye ait yaklaşık 10000 adet sicil taramış ve bunların 1800 tanesinde, kadınların taraf olduklarını ve mahkemeye düzenli ve sıkça başvurduklarını belirtmiştir. Jennings sicillerde görülen kadın portresinin Batı'nın empoze ettiği erkek egemenliği altında ezilen, pasif Müslüman kadın portresine ters düştüğünü ve kadınların hem davalı, hem davacı, hem kefil ve hem de şahit olarak göründüklerini belirtmektedir. Ayrıca, daha sonra sicil çalışarak kadın tarihini inceleyen bir çok araştırmacının tekrarladığı gibi, kadınların kendi ve aile bireylerinin hukukî haklarının farkında olduklarını, bunu bilinçli bir şekilde kullandıklarını ve haklarını korumak için komşularını, akrabalarını ve hatta kocalarını dava ettikleri gerçeğini de ortaya koymuştur. Jennings'in çalıştığı belgeler, kadınların hukuk sistemi ile olan ilişkileri hakkında bilgiler verir. Kadınların mahkemede bir çok açıdan erkek ile aynı pozisyonda bulunduğunu ve mahkemeyi kullanma açısından erkekler ile aynı şartlara sahip olduklarını yazar.⁴

2 Halil İnalçık, "XV. Asır Türkiye İktisadi Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1953-1954, sy. 15, s. 50-75; Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, 1966, c. III, sy. 5-6, s. 1-479.

3 Ronald Jennings'in hayatı ve çalışmaları için bkz.: Mehmet Akif Erdoğan, "Prof. Dr. Ronald Jennings (1942-1996)", *OTAM*, 1997, sy. 8, s. 479-482.

4 Ronald Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 1975, c. XVIII, sy. 1, s. 53-114.

Jennings, Kayseri mahkeme kayıtlarına bakarak, o dönem için yeni olan bir çok gerçeği açığa çıkartmış ve ev kadınlarının mehir, miras ve diğer başka yollar ile mal mülk sahibi olduklarını, ticaret ile uğraştıklarını, borç alıp verdiklerini, vakıf kurduklarını, miras alıp miras bıraktıklarını, ev, arsa, bağ, bahçe alıp sattıklarını ve hatta evlilikleri çekilmez olduğunda boşanmak için her türlü hukukî yolu denediklerini de dile getirmiştir.⁵

Jennings, ayrıca, kadının mahkemeyi kullanım şekillerine bakarak bunun ekonomik ve sosyal ve hukukî düzen açısından ne ifade ettiğini de sorgular. Sicilleri inceleyerek, kadınların sosyal ve ekonomik hayatta aktif rol aldıklarını belirtir ve bu durumu mahkemelerin İslam hukuku tarafından kadınlara verilen hukukî hakları korumaları ile alakalandırır.⁶ Jennings'in bu yaklaşımı ve tespitleri daha sonra bir çok araştırmacı tarafından temel alınıp üstüne yeni bilgiler inşa edilmiştir.

Jennings, kadınların genel olarak evlenme, boşanma, çocuklara vasi tayini, miras ve mal ile alakalı meseleler sebebiyle haklarını aramak amacıyla mahkemelere baş vurduklarını tespit eder. Aynı ayrı bu meselelerde kadının mahkemede nasıl yer aldığını, problemin ne olduğunu ve mahkemenin çözümüne dair örnekler sunar.⁷ Bu tür, daha sonra sicillere dayalı yapılan bir çok lisans, yüksek lisans ve doktora tezlerine de model oluşturur.

Jennings'in sicil kaynaklı kadın çalışmaları Gerber ve Marcus tarafından takip edilir.⁸ Gerber, kadınların hukuk sistemi ile ilişkisine bakarak Jennings'in Kayseri kadını için belirttiği gibi Bursa kadınlarının da sosyal ve ekonomik hayatta aktif yer aldıklarını dile getirir.⁹ Gerber, tekstil ticareti ile uğraşan ve tekstil dükkanına sahip olan kadın örneği ile Osmanlı kadınlarının sahip olduğu farklı rollere değinen ilk araştırmacılardandır. Benzer şekilde Abraham Marcus, Halep sicillerine dayanarak hazırladığı makalesinde, Jennings ve Gerber'in

5 Ronald Jennings, "Loans and Credit in Early Seventeenth Century Judicial Records: The Sharia Court Records of Ottoman Kayseri", *JESHO*, c. XVI, sy. 2-3, s. 168-216. Jennings bu makalesinde Anadolu kentlerinde yaşayan halkın -kadınlar da dahil olmak üzere- faizle borç alıp verdiklerini, bunu mahkemede ilan ettiklerini ve gizlemek için hiçbir neden görmediklerini dile getirir.

6 Ronald Jennings, "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630", *International Journal of Women's Studies*, 1980, c. III, s. 559-582.

7 Jennings yakın zamanda hazırladığı bir çalışmada Kıbrıslı Osmanlı kadını üstüne yaptığı çalışmaları özetlemiştir. Bkz.: Ronald Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York, 1993, s. 14-39.

8 Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *IJMES*, 1980, c. XII, s. 231-244; Abraham Marcus, "Men, Women, and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo", *JESHO*, 1983, c. XXVI, sy.2, s. 137-163.

9 Ayrıca bkz.: Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700*, Kudüs, 1988, s. 144-145. Kadınların ekonomik aktiviteleri hakkında detaylı malumat vermekte ve o dönem kadınlarının zanaat ile uğraştıklarını ve esnaf teşkilatları ile bağlantı içinde olduklarını belirtmektedir.

bulgularını farklı bir coğrafyanın kadınları için tekrarlar ve daha ziyade kadınların mal mülk sahibi olma meselesi üstünde durur.¹⁰

Zaman içinde Jennings'in geliştirdiği sicillere dayalı kadınların sosyal ve ekonomik rollerini anlamaya ve kadınların sicillerde nasıl yer aldığını görmeye yönelik makaleler yayımlanmaya devam etmiştir.¹¹ Bu tür çalışmalar kadınların mahkemede hangi meseleler nedeniyle ve ne şekillerde davalı veya davacı olarak bulduklarını örnekler ile açıklayıp bilinen birtakım gerçekleri kendi çalıştığı bölge ve zaman dilimi için tekrarlar. Örneğin, Dror Ze'evi ve Yvonne Seng, seyahatnameleri ve sicilleri mukayeseli kullanarak XVI. ve XVII. yüzyılların sosyal, ekonomik ve politik ortamında Osmanlı kadınına görme çalışırlar.¹² Ze'evi ve Seng, kadınların Batılı seyyahların bahsettiği gibi eğitimsiz, vakitlerini evde geçiren, haklarının farkında olmayan bilinçsiz insanlar olmadıklarını belirtirler. Aksine sicillere yansıdığı kadarıyla ve benzer çalışmaların vurguladığı gibi kadınların şehrin sosyal ve ekonomik hayatına aktif olarak katıldıklarını, haklarının farkında olduklarını, kadınların peçe takmalarının onların borç alıp vermelerine, ticaret yapmalarına, mal alıp satmalarına ya da vakıf kurmalarına mani olmadığını belirtirler. Seng, dine ve statüye dayalı farklılıkların -dönemin seyyahı Dernschwam'ın belirttiği kadar- keskin olmadığını bir çok gayrimüslim kadının kadı mahkemelerini sıklıkla kullandıklarını belirtir.

1980 Sonrası Gelişmeler

1980'lerden itibaren sicillere dayalı geniş kapsamlı çalışmalar hazırlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar doğrudan kadın üzerine yoğunlaşmamakla birlikte kadı sicillerini kaynak olarak kullandıkları için kadını da bir şekilde meseleye dahil eder ve kadınların farklı tecrübelerini anlamaya çalışırlar. Bu dönemde hazırlanan çalışmalar, Osmanlı kadınına dair yaygın bazı bilgilerin daha derinlemesine araştırılması niteliğini taşır. Abraham Marcus'un, kadı sicil-

10 Abraham Marcus, "Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo", *JESHO*, 1983, c. XXVI, sy. 2, s. 137-163. Marcus, Halep kadınlarının ev almaktan ziyade ev sattıklarını belirtir.

11 XVII. yüzyıl Balkan şehri Yenişehir sicillerine dayalı yapılan çalışma, bu gruba bir örnektir. Bkz.: Georgios Salakides, "Women in the Kadı Sicilleri of Yenişehir [Larissa] in the Middle of the Seventeenth Century", *Arts, Women and Scholars: Studies in Ottoman Society and Culture, Festschrift Hans Georg Majer*, c. I. İstanbul, 2002, s. 209-228. Saladikes, kadı sicillerini kullanarak, kadınların mahkemede ne şekilde ve hangi konular için buldukları meselesine bakmıştır.

12 Dror Ze'evi, "Women in the Seventeenth Century Jerusalem", *IJMES*, 1995, sy. 27, s. 157-173; Yvonne Seng, "Invisible Women Residents of Early Sixteenth Century Istanbul", *Women in the Medieval Islamic World*, C. Hambly, (ed.), New York, 1998.

lerine dayanarak hazırladığı XVIII. yüzyıl Halep tarihi, bu gruba bir örnektir.¹³ Marcus, şehrin sosyal, ekonomik ve kültür tarihini bir çok açıdan değerlendirir. Günlük yaşamın unsurlarını oluşturan aile yaşamı, sağlık şartları, tıp, ölüm, popüler kültür, okur yazarlık, eğitim, hukuk sistemi, ekonomik hayat, komşuluk yaşamı gibi başlıklar altında Halep şehrini inceler. Bu tür çalışmaların ana amacı kadın değildir, ancak şehri sicillere dayanarak bütünüyle anlama eğilimi, -Müslüman ve gayrimüslim- kadınları da konunun kaçınılmaz bir parçası haline getirir. Marcus, kadının mahkemede davalı ve davacı olarak görünmesi ve mahkemeyi kullanım şekillerinden yola çıkarak kadının şehir yaşamında, aile içinde, sosyal, kültürel, ekonomik hayatta ve günlük yaşamdaki yerini tespit etmeye çalışır.¹⁴ Marcus'un kadını ilgilendiren bölümlerde ulaştığı sonuçlar, genelde bilinen mevcut bilgilerin tekrarı mahiyetindedir: Kadınların ev alım ve satımlarında aktif bir rol oynadığı, hukukî dezavantajlarına rağmen bir çoğunun kocalarından boşanabildiği, boşandıktan sonra tekrar evlenmenin yaygın oluşu ve bir çok kadının ekonomik hayatta yer alması vb. gibi.¹⁵ Fakat Marcus kapsamı geniş tutarak günlük yaşamın farklı açıları olan hastalık, büyü gibi meselelerde de Osmanlı kadınının tecrübesini yansıtmaya çalışır.

Faroqhi'nin çalışması sicil kullanımına dayalı olan ve kadını da bir şekilde meseleye dahil eden çalışmalara diğer bir örnek mahiyetindedir.¹⁶ Ankara ve Kayseri kadı sicillerine dayalı hazırladığı çalışmasında, XVII. yüzyılda Ankara ve Kayseri şehirlerinde mal sahipliği meselesine bakar ve bir yüzyıl boyunca ev sahipliği meselesindeki değişiklikleri kaydederek, şehrin sosyal tarihini anlamaya çalışır. Faroqhi'nin çalışması sadece kadınlar üzerinde olmamakla beraber evleri ve ev sahiplerini kapsadığı için, kadınları da çalışmanın ayrılmaz bir

13 Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity, Aleppo in the Eighteenth Century*, New York, 1989. Bu tür yapılan benzer çalışmalara örnek olarak bkz.: Mahmoud Yazbak, *Haifa in the Late Ottoman Empire, 1864-1914: A Muslim Town in Transition*, Leiden, 1989. Yazbak 1864 yılındaki Osmanlı Vilayet Nizamnamesi ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönemi çalışır ve bir bölümde kadı sicillerine dayanarak kadınların, Haifa ekonomik hayatında ve gelişiminde oynadıkları rolü anlatır. Bir diğer örnek için bkz.: Amon Cohen, *Economic Life in Jerusalem*, Cambridge, 1989. Cohen, Kudüs şehrinin tarihini anlatırken kadınların ekonomik hayatta oynadıkları rolleri de ihmal etmez.

14 Dror Ze'evi, sicillere dayalı çalışmaları kantitatif tarih, anlatı tarihi ve mikro tarih olarak üç gruba ayırır. Bkz.: Dror Ze'evi, "The Use of Ottoman Shari'a Court Records as a Source for the Middle Eastern Social History: A Reappraisal", *Islamic Law and Society*, 1998, c. V, sy. 1, s. 35-56. Kaynaklarda bulunan malzemenin istatistikî bir analizi manasına gelen kantitatif tarihe örnek olarak Abraham Marcus'un çalışması verilebilir. Marcus evlilik kayıtlarına bakıp, ödenen mehri, gelin ve damadın nereli olduğu, statülerinin ne olduğu gibi sorular sorarak toplumda sosyal farklılaşmaları ve hareketi görmeye çalışmaktadır. Bkz.: Marcus, a.g.e., s. 203-207.

15 Marcus, a.g.e., s. 202-208.

16 Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, New York, 1987.

parçası olarak meseleye dahil eder. Sicillerde yer alan bilgiler evlerin değerini, tarifini, yerini, sahibinin kim olduğu ve servet durumu hakkında bilgi verir ve Faroqhi çalışmasını bu bilgiler üstüne inşa eder. Faroqhi ev sahipliği meselesinden yola çıkarak, kadınların Ankara ve Kayseri toplumu içindeki yerlerini görmeye çalışır.¹⁷ Ev alan ve satan erkeklerin kadınlardan daha fazla olduğunu belirtir ve kadınların ev almaktan ziyade ev sattıkları gerçeğini vurgular. Ancak XVII. yüzyıl boyunca ev alan kadınların sayısında bir artış olduğunu ve bunun genelde zengin kadınlar olduğunu belirtir. Bu gerçeği dönemin şartları içinde değerlendiren Faroqhi, XVII. yüzyıla atfedilen ekonomik çöküşün gerçeği yansıtmadığını belirtir.¹⁸ Jennings ve Gerber'in kadınların yaygın bir şekilde mal sahibi oldukları şeklindeki iddiaları göz önünde tutulacak olursa, sicillerde görüldüğü kadarıyla ev sahibi olan kadınların fazla olmadığını belirtir. Fakat Faroqhi, gerçekte kaydedilenden daha fazla kadının ev sahibi olma ihtimalinin yüksek olduğunu, ancak kadınların az tanınmışlığı nedeni ile kayıtlarda daha nadir bahsedilmiş olabilecekleri ihtimali üstünde durmaktadır.¹⁹

Judith Tucker da, benzer şekilde, Mısır sicillerine dayanarak hazırladığı çalışmasında kadın tarihi çalışmalarına farklı bir yön kazandırır. Şehirli ve taşralı alt sınıf kadınların tarihini incelediği çalışmasında, kadın tarihini sosyal ve ekonomik tarih içinde değerlendirmesi açısından yeni ve yol açıcı başarılı bir örnektir.²⁰ Tucker kadın tarihini çalışırken kadınları etkileyen ve kadınlar tarafından etkilenen tarihi süreçlerin de değerlendirilmesi gerektiğini belirtir ve mesela Mısır'ın 1800-1914 dönemleri arasında Avrupa ekonomisine geçişi ve bunu takip eden politik alanda boyun eğme döneminde kadınların aile ve toplum içinde değişen statüsünü görmeye çalışır. Yazar, Mısır'ın XIX. yüzyılın sonunda değişen şartlarının köylü ve şehirli alt sınıfları olumsuz etkilediğini ve pederşahî aile yapısının en hassas üyesi olan kadınların birtakım haklarının kısıtlandığını belirtir. Sicillere dayanarak hazırladığı çalışmasında kadın ve hukuk ilişkisini de görmeye çalışan Tucker, kadı mahkemelerinin bu duruma iki farklı şekilde cevap verdiğini belirtir. Mahkemeler bir taraftan kadınların mal sahibi olma ve evlilik haklarını savunurken, diğer taraftan da kadınların birtakım haklardan yoksun bırakılması fikrini destekler. Diğer bölümde ise yazar, Mısır'ın değişen iktisadî şartlarının, Mısır kadınına ekonomik anlamda daha özgür kıldığını ve para kazanıyor olmalarının, kadınların mal ve miras haklarını mahkemelerde aramaları konusunda kadınlara cesaret verdiğini belirtir. Tucker, çalışmasında, daha evvel Gerber'in Osmanlı kadınının farklı rolleri olduğunu belirttiği gibi, Mısır'daki fakir kadınların çoğunun sadece çocuk doğur-

17 A.g.e., s. 19-20.

18 A.g.e., s. 159-160.

19 A.g.e., s. 176.

20 Judith Tucker, *Women in Nineteenth Century Egypt*, Cambridge, 1985.

mak ile meşgul olmayıp ailenin geçimine katkıda bulunmak için farklı işlerde çalıştıklarını da belirtir.²¹

Kadın tarihinin değişen sosyal ve ekonomik şartlar içinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan çalışmalardan bir diğeri de Afaf Marsot'un Mısır sicillerine dayanarak hazırladığı çalışmasıdır.²² XVIII. yüzyılın sonlarını çalışan Marsot, endüstrileşme öncesi toplumların, kadınların ev ekonomisine katkıda bulunma haklarını kabul ettiğini ve kadınların oldukça faal olduklarını belirtir. Fakat XIX. yüzyılda merkezileşen devlet yapısı ile birlikte erkeklerin evin geçimini sağlayan en önemli figür olarak belirlediğini ve böylece aile yapısının değiştiğini ve bu durumun, kadınları sosyal ve ekonomik olarak daha pasif kıldığını belirtir. Marsot, Mısırdaki değişen cinsiyetler arası ilişkiler üzerinde de durur. Mısır örneğinden yola çıkarak bazı dönemlerde kadınların aile ve toplum içinde güçlerinin arttığını ve daha az bağımlı olduklarını, bazı dönemlerde ise tam aksi bir durum yaşanabileceğini belirtir. Marsot, ayrıca, kadınlara bazı eşit imkanlar sunmanın ve sosyal ve ekonomik hayatta yer almalarının, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini değiştirmedeğini belirtir.²³

Tucker ve Marsot'un çalışmaları 1980 sonrası kadın çalışmalarında yaşanan değişimlerin bir yansıması gibidir. 1980'lerde kadın tarihi çalışmalarında cinsiyete dayalı yaklaşım daha önem kazanmıştır. Bu yaklaşım, kadınları erkeklerden soyutlayarak çalışmanın yetersiz olacağı ve tarihî birtakım yanlışlıklarla neticelenebileceğini savunan görüşün yaygınlaşması, kadınların erkekler ile bağlantılı incelenmesi gerektiği gerçeğinin savunulmaya başlamasına sebep olmuştur.²⁴

Tucker ve Marsot'un çalışmaları sicilleri kullanarak alt sınıf kadınının dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak aile ve toplum içindeki pozisyonlarını ve statülerini görmeye çalışmaları açısından önemlidir ve sonraki çalışmalara yön verici mahiyettedirler.

Türkçe Tez Çalışmaları

1990'lardan itibaren yaygınlaşmaya başlayan sicillere dayalı yapılan Türkçe tezler, sicil kaynaklı çalışmaların başka bir grubunu oluşturmaktadır. Şer'iyye sicilleri üzerine yapılan Türkçe tezler genelde belli bir şehre ve semte ait sicillerin metin transkripsiyonu ve sicillerin muhteviyatlarının genel bir sınıflandı-

21 A.g.e., s. 330-331.

22 Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *Women and Men in the Late Eighteenth Century Egypt*, Austin, 1990.

23 A.g.e., s. 68.

24 Joan Wallach Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *Gender and the Politics of History*, New York, 1988, s. 28-50.

rılması ve değerlendirilmesi niteliğindedir.²⁵ Bu tür çalışmaların, genel olarak, herhangi bir metodoloji izlemeden ve belli bir soru olmadan metinlerin neşri ve belli başlıklar altında değerlendirilmelerinden oluştuğu görülmektedir. Sicillere dayalı bir çok tezde ilgilenilen dönemin sicilleri değerlendirildiği için kadın ile alakalı olanlar da dahil edilir. Yapılan tezlerde genelde kadınların sicillerde nasıl yer aldıklarını, kadınlarla ilgili meselelerin neler olduğu ve hangi meselenin hangi oranda sicillerde yer aldığı hakkında bilgiler mevcuttur. Bu tezler spesifik bir konu üzerine durmayıp genel olarak metinlerin transkripsiyonu şeklinde yapıldığı için, kadınların davalı ve davacı olarak sicillerde hangi konularda nasıl yer aldıklarını görmek açısından önemlidir.²⁶ Sicillerde kadınların ne şekilde yer aldığı belirlenmesi, sicillere dayalı Osmanlı kadını hakkındaki çalışmaların hammaddesini görmek açısından önemlidir. Örneğin, evlenme konulu hüccetlerde çoğunlukla evlenecek olan kişilerin isimleri ve mehir miktarları verilir. Genelde nikah akitleri mahkemeye bir dava konusu olarak intikal etmediğinden çoğunlukla hulle ve cariye köle evlilikleri ile ilgili kayıtlara rastlanır.

Boşanma ile ilgili hüccetler, tarafların mahkemeye başvurup boşanmalarını beyan ettikleri durumlarda ve kadının talebi üzerine nikahın feshi, kadının bedel karşılığı kocasından boşanması ile ilgili örneklerden oluşur.

Nafaka ile mehir hüccetleri, bir boşanma veya ölüm hadisesinden sonra mahkemeye intikal eden bir şikayet veya nafaka talebi ile açılan dava sonucu sicillere kayıt edilen hükümleri içerir. Diğer bir tür ise dava konusu olmayıp kadına kocası tarafından verilmesi kararlaştırılan nafaka miktarının kaydı şeklinde sicillerde görülür. Ayrıca kadınların nafaka ve mehir alacaklarından feragat etmeleri nedeniyle de mahkeme kayıtlarına işlenir.

25 Sicillere dayalı yapılan Türkçe tezlerin büyük çoğunluğu sicillerdeki mevcut bilgilerin metne aktarılmasıdır. Bazı tez çalışmaları Dror Ze'evi'nin sicillere dayalı çalışmalar için birinci grup olarak belirttiği ve istatistikî değerlendirmeye dayanan kantitatif tarih yazımına örnek teşkil etmektedir. Dror Ze'evi, "The Use of Ottoman Shari'a Court Records...". Bir sorunun sicillere dayanarak yazılması olan anlatı tarih veya bir meselenin çok ince detaylara dalarak teferruatlı bir şekilde incelenmesi manasına gelen mikro tarih çalışmalarına pek rastlanmamaktadır.

26 Bu gruba giren birkaç tez çalışması için bkz.: Osman Özsoy, "Şer'îye Sicillerinin Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Konunun 1342 Tarihli İstanbul Kadılığına Ait Bir Defterde Analiz ve Değerlendirmesi", Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1990; Salih Pay, "1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer'îye Sicili (Analiz ve Değerlendirme)", Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1987; Ekrem Tak, "Üsküdar Kadılığı 1 Numaralı Şer'îye Sicili (H. 919-927/ M. 1513-1520)", Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1999; Gökçe Özkan, "İstanbul Bab Mahkemesi 149 no'lu Şer'îye Sicili Defterine göre İstanbul'da Sosyal Hayat", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2003. Daha geniş bibliyografya için bkz.: Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *TALİD*, 2003, c. I, sy. 1, s. 305-344.

Vasiyet konulu hüccetler, şahısların kendi ölümlerinden ve boşanmalarından sonra kendileri, çocukları veya bıraktıkları malları hakkında vasiyetlerini kayıt altına aldırarak için mahkemeye müracaat etmeleri ile oluşan hüccetlerdir. Vasiyet hüccetleri, veraset mallarının paylaşımı, köle ve cariye azad etme ve vakıflara para ile mülk bağışlama gibi konuları ihtiva eder. Vasi tayini ile ilgili hüccetler, küçük yaşta yetim kalan çocukların veraset malları kendilerine verilmediği için çocuklar buluş çağına erene kadar onlara vasi tayin edilmesi ve veraset mallarının bu vasilelere teslim edilmesi ile ilgili hüccetleri içerir.

Veraset konulu hüccetlerde, kişinin ölümünden sonra varislerinin veraset malları ile ilgili olarak mahkemeye başvurularına dair bilgiler mevcuttur. Bu durum ile ilgili örnekler üç başlıkta toplanabilir: (1) Varisler veraset mallarını bölüşerek kayıt altına almak için mahkemeye müracaat ederler; (2) varisler aralarında anlaşmazlık veya paylaşımına sadık kalmayarak mahkemeye şikayette bulunurlar ya da (3) bir kişinin veraset malından istifade edebilmek için mahkemeye başvururlar.

Ceza hukuku ile alakalı olarak, kaçkın köle ve cariyelere dair örneklere ve zina konulu hüccetlere rastlanır. Ticaret hukuku ile alakalı olarak, köle ve cariyeler ile ilgili hüccetlerde kölelerin satılması, kitabete kesilmesi, azad edilmesi, köle ve cariyelerin evlenmeleri ve mal sahibi olmaları konularına dair örneklere rastlanır. Ayrıca gayri menkuller ile ilgili hüccetlerde malın alınıp satılması, kiraya verilmesi, mukataa yolu ile işletilmesi hakkında hükümler yer alır. Gayri menkullerin satış muamelesi ve müşterek kullanılan mülklerde hisse sahipleri arasında anlaşmazlıklar ve mülkiyet haklarının ihtilafı olması gibi durumlar da mahkeme kayıtlarına kaydedilir.

1990 Sonrası Gelişmeler

1990'lardan itibaren yaygınlaşmaya başlayan sicil kaynaklı Türkçe tez çalışmalarına paralel olarak, Osmanlı kadını konu edinen -özellikle yabancı dilde hazırlanan ve daha ziyade makale nitelikli- çalışmalarda belirgin bir artış gözlenmiştir. Sicillerde kadınların en sık hangi meseleler ile alakalı olarak yer aldıkları, Osmanlı kadını hakkında yapılan çalışmaların konularını belirleyici mahiyettedir. Bu dönemde yayımlanan Madeline Zilfi ve Amira Sonbol'un editörlüğünü yaptığı iki çalışmada yer alan makaleler, Osmanlı kadın tarihi araştırmalarında büyük bir boşluğu doldurmaktadır.²⁷

Makaleler, Osmanlı kadınının aynı olmadığı, farklı sosyo-ekonomik şartlara sahip kadınların farklı tecrübelerine sahip oldukları fikrini vurgulamaları açısından önemlidir. Bu dönemde yazılan makaleler, Osmanlı kadını hakkında ilk

²⁷ Madeline Zilfi, (haz.), *Women in the Ottoman Empire*, New York, 1997; Amira Sonbol, (haz.), *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, Syracuse, 1996.

araştırmalardan olan Jennings ve Gerber'in çalışmalarının bir tekrarı ve devamı niteliğinde olup bu temel üstüne farklı coğrafyalarda yaşayan kadınların tecrübelerini anlayabilmek için yeni yaklaşımlar geliştirirler ve farklı meseleleri anlayabilmek için çeşitli kaynakları daha yaratıcı şekilde kullanırlar. Bilinen gerçeklerin üstüne kaynaklarına yeni sorular sorarlar ve örneğin dil ve mekan kullanımı ile alakalı birtakım sosyolojik teorileri kaynaklarına uygularlar. Osmanlı kadını üstüne yapılan bu çalışmalar; siciller, fetvalar, şikayet defterleri, ahkam defterleri, vakıf defterleri gibi muhtelif hukuk kaynaklarını kullanarak Osmanlı kadınının mal sahipliği, çocuk vasiliği, hukuk sisteminden istifade etme, ekonomik, sosyal ve aile hayatındaki yeri, evlilik, boşanma ve özel ve kamu alanının kullanımı gibi farklı yaşam tecrübelerini görmeye çalışırken kadınların aile içindeki pozisyonlarını, hukukî statülerini, cinsiyetler arası ilişkileri ve Osmanlı kadını ve hukuk ilişkisini de yakalamaya çalışırlar. Bu bölümde 1990 sonrası yoğunlukta olmak üzere hukuk kaynaklarına dayalı Osmanlı kadını hakkındaki çalışmalar muhtelif konu başlıkları altında incelenecektir.

A. Aile Hukuku ile Alakalı Çalışmalar

Osmanlı kadını ile ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu aile hukuku kapsamına giren meseleler ile alakalıdır. Makale düzeyinde hazırlanan bazı çalışmalarda, sicillerde ve fetvalarda evlilik ve boşanma ile ilgili olan nişan, nikah, talak, nafaka, mehir, velayet, vesayet, veraset gibi konularda mevcut belgelerin belli kategoriler altında neşredilmesinin yaygın olduğu görülmektedir.²⁸ Bu tür çalışmaların daha gelişmiş şekli; sicillerde ve fetvalarda boşanma ve evlenme ile alakalı örneklerle bakarak Osmanlı toplumunda nişan, nikah ve boşanma uygulamasını görebilmek maksadıyla hazırlanmış çalışmalardır ve mevcut örneklerle dayanarak nişanda verilen hediyeler, nişanlı kalma süresi, nişandan vazgeçme hadisesi, boşanma çeşitleri, boşanma sebepleri gibi meseleleri inşa ederler.²⁹

İlber Ortaylı'nın Osmanlı aile yapısını, farklı dini kesimleri de göz önünde bulundurarak inşa etmeye çalıştığı kitabı; Osmanlı ailesini -kaynaklarını geniş

28 Muhiddin Taş, Adnan Gürbüz ve Ömer Demirel, "Osmanlı Ailesi ile İlgili Şer'iyeye Sicillerinden Seçilen Örnek Belgeler", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, c. III, s. 849-875; Hasan Yüksel ve Saim Savaş, "Osmanlı Aile Hayatına İlişkin Fetvalar", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, c. III, s. 876-897; Hasan Yücel, "Osmanlılar Döneminde Taşra Müftülerince Aile Konusunda Verilmiş Bazı Müstakil Fetvalar", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, c. III, s. 898-905.

29 Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyeye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, c. II, Ankara, 1992, s. 504-547; Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa, 1998. Kurt, terimlerin fikhî açıklamalarını ve olayların fikhî hükümlerini belirtip Bursa sicillerinden örnekler verir. Ayrıca bkz.: Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara, 1987; a.mlf., "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)", *Osmanlı Araştırmaları*, 1989, sy. 9.

tutarak- ailenin hukukî yapısı ve ailenin günlük yaşamı gibi farklı açılardan değerlendirilmesi açısından önceki çalışmaların bir devamı niteliğindedir. Ayrıca Ortaylı, araştırmasında, aile hukuku kapsamına giren meselelerde, şer'î hukuk ile birlikte örfî hukukun da yerel öğelerde mevcut bulunduğunu dile getirir.³⁰

Aile hukuku ile ilgili meselelerin İslam hukukundaki yerini ve Osmanlı hukuku içindeki uygulamasını görmeyi amaçlayan çalışmalar, Osmanlı kadını üstüne yapılan incelemelerin başka bir türüdür. Bu tür çalışmalar -Türkçe tezlerde olduğu gibi- doğrudan kadın ile alakalı olmamakla birlikte aile hukuku ile ilgilendiği için kadını da araştırmaya dahil eder. Halil Cin ve Mehmet Akif Aydın'ın çalışmaları bu gruba örnek teşkil etmektedirler. Yazarlar aile hukuku sınırları içine giren evlilik, boşanma ve nafaka gibi meselelerin İslam hukukundaki ve Osmanlı'daki uygulamasını aktarırlar.³¹ Aydın, makale düzeyindeki diğer çalışmalarında da, aile hukukunu, İslam hukuku ve Osmanlı'daki uygulaması içinde değerlendirir. Osmanlı aile hukukunun İslam aile hukukunun ilkelerine göre kurulmuş olduğunu belirtir ve Tanzimat sonrası Osmanlı aile hukukunda meydana gelen birtakım değişiklikleri de çalışmasına dahil eder.³²

Aydın, diğer bir makalesinde Eyüp Sicillerinde yer alan muhtelif konular hakkında yer alan örnekleri verir ve meselenin İslam ve Osmanlı hukuku açısından değerlendirmesini ve geniş fikhî açıklamasını yapar.³³ Aydın, tez çalışmalarında olduğu gibi aile hukuku ile alakalı sicillerde yer alan, vasilik tayini, erkeğin kadına olan mehir borcu, boşanma, alım satım, vasiyet gibi kadınları yakından ilgilendiren konularda, çalıştığı defterlerden muhtelif örnekler sunar, meselenin derin fikhî teferruatına değinir ve örneklendirir. Nitekim boşanma meselesinde, bu meselenin sicillerde hangi şekillerde yer aldığını -borç kaydı, nafaka, mehir talebi, sadece talak kaydı vs.- belirttikten sonra, mesela şartlı talaka dair misaller verir ve meselenin fikhî boyutu ile de ilgilendiği için kimi zaman Hanbelî, kimi zaman Malikî mezheplerine başvurulduğunu belirtir.³⁴

30 İlber Ortaylı. *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2000.

31 Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Aile Hukukunda Evlenme*, Konya, 1988; Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 1985.

32 Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. II, Ankara, 1992, s. 434-455. İlber Ortaylı aynı kitapta yer alan çalışmasında Şer'îye sicillerindeki hükümlere bakarak İslam aile hukuku ile birlikte bu ilkelere ters düşmeyen bazı örf ve adetlerin de Osmanlı aile hukukunda belirleyici rol oynadığını belirtir. Bkz.: İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, c. II, s. 456-467.

33 Mehmet Akif Aydın, "Eyüp Şer'îye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No'lu Defterlerin Hukuki Tahlili", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tülay Artan (haz.), İstanbul, 1998, s. 65-72.

34 Mehmet Akif Aydın, kadın ve hukuk sistemi arasındaki ilişki ile ilgilenmediği için, bu durumu, Tucker veya Peirce gibi kadınlara kadınların haklarını korumak için başka mezheplere başvururlardı şeklinde açıklamaz. Judith Tucker, *In the House of Law, Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, New York, 1998; Leslie Peirce, *Morality Tales*, California, 2003.

Aile hukuku kapsamında yer alan evlilik ve boşanma ile ilgili spesifik makaleler değerlendirilecek olursa, “kadınların zorla evlendirildiği ve boşanma konusunda hiçbir söz hakları bulunmadığı” gibi genel kanaatleri geçersiz kılacak niteliktedir.³⁵ Çalışmalar, İslam hukukunun kadınlara tanıdığı belli hakların ve ayrıcalıkların bulunduğunu belirtir ve kadınların boşanma konusunda söz sahibi olduklarını ve zannedildiği kadar mağdur ve çaresiz olmadıklarını vurgular. Yapılan çalışmalar genel olarak evlenme, boşanma, mehir, nafaka, vasilik ve zina ile ilgili meseleleri, kadınların aile içindeki pozisyonlarını, hukukî statülerini, cinsiyetler arası ilişkileri ve Osmanlı kadını ve hukuk ilişkisini görmek üzere değerlendirirler. Nitekim, Tucker, İslam hukukunda boşanma konusunda erkeklerin daha avantajlı olduğunu ve boşanmanın daha ziyade erkeğin kontrolü altında bulunduğunu belirtir. Bunun en belirgin delili olarak da erkeklerin kadınları haberdar etmeden talak ile onları boşayabilmelerini gösterir.³⁶ Ancak Tucker çalışmasında boşanmanın bütün çeşitlerini kadınlar açısından değerlendirmekte ve Jennings'den bu yana savunulan kadınların erkeklerin karşısında çok da aciz ve çaresiz olmadıkları izlenimini vermeye çalışmaktadır. Mesele, talak ile boşanmanın kadınlara getirdiği olumsuzlukları görmek yerine, Tucker, bazı kadınların *talak* yolu ile boşanmayı *hul* yolu ile boşanmaya kıyasla bir avantaj ve boşanma konusunda belli oranda kontrole sahip olma şeklinde gördüklerini belirtir.³⁷

Madeline Zilfi *muhalaa* ile ilgili makalesinde, bilinen gerçekleri dönemin değişen şartlarını göz önünde bulundurarak tekrarlar. Zilfi, çalışmasının temel aldığı XVIII. yüzyılda, *muhalaa* şeklinde boşanmanın önceki dönemlere kıyasla çok yaygınlaştığını ve her kesimden insanın bu yola başvurduğunu belirtir.³⁸

35 Ronald Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *JESHO*, 1975, sy.18, sy.1, s. 53-114; a.g.y., “Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640”, *Studia Islamica*, 1993, sy.78, s.155-167; Haim Gerber, “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700”, *IJMES*, 1980, sy. 12, s. 231-244.

36 Judith Tucker, *In the House of Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, Berkeley, 1998, s.97.

37 Bu konuda yapılan benzer çalışmalar için bkz.: Abdal-Rehim Abdal-Rahman Abdal-Rehim, “The Family and Gender Laws in Egypt during the Ottoman Period”, *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, Amira Sonbol, (ed.), Syracuse, 1996, s. 96-112. Abdal-Rahman, nikah akidlerine bakarak kadının hukukî ve ekonomik haklarını ve pozisyonunu, cinsiyet ilişkilerini ve evlenme ve boşanma meselelerinin Mısır'daki uygulamasını görmeye çalışır. Svetlana Ivanova benzer bir çalışmayı XVIII. yüzyıla ait Bulgaristan sicillerini kullanarak yapar. Evlilik ve boşanma ile alakalı örnekleri inceleyerek Bulgaristan'daki Müslüman aile yapısını görmeye çalışır. Bkz.: Svetlana Ivanova, “The Divorce Between Zubaida Hatun and Esseid Osman Ağa: Women in the Eighteenth-Century Shari'a Court of Rumeli”, *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 112-126.

38 Madeline Zilfi, “We Don't Get Along”, *Women in the Early Modern Era*, s. 264-297; a.mlf., “Women and Society in Tulip Era”, *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 264-297.

Muhalaa tarzında boşanma şeklini, -İslam hukukunda yaygın görülen ve erkeğe ayrıcalık tanıyan boşanma şeklinin aksine- kadına söz hakkı veren bir sistem olarak değerlendiren Zilfi'ye göre, XVIII. yüzyılda kadınların *muhalaa* talebindeki artış, kadınların aile ve toplum içinde güçlenen pozisyonları ve değişen cinsiyetler arası ilişkiler ile alakalıdır. Zilfi, görüşünü Lale devri tarihçisi Şemdanizade ile destekler. Şemdanizade XVIII. yüzyılda, kadınların güçlerinin arttığını ve kadınların ahlakî davranışlarında bir bozulma olduğunu ve bu duruma da kadın-erkek ilişkilerini olumsuz etkilediğini gözlemlemektedir. Zilfi, ayrıca, bu dönemlerde kadınların ve müftülerin verdikleri kararların, değişen cinsiyetler arası ilişkilere paralel olduğunu ve kadınların ve müftülerin kadınların taleplerini daha kolaylıkla kabul ettiklerini belirtir.³⁹ Boşanma meselesini cinsiyetler arası ilişkiler açısından değerlendiren Zilfi, *hul* ve *fesih* yolu ile boşanmanın kadına boşanma meselesinde birtakım haklar tanınmasına rağmen, boşanma konusunda eşitsizliğin söz konusu olduğunu ve erkeğin her durumda daha avantajlı olduğunu belirtir. Zilfi'ye göre *hul* şeklinde boşanma, kadına istenmeyen bir evliliğe son verme hakkını verse bile, kontrolün tamamen kadınların elinde olmadığını çünkü erkeğin *muhalaa* ile boşanmaya razı olması gerektiğini belirtir.⁴⁰

Colin Imber, evlilik ve boşanma ile alakalı bir konu olan mehir meselesi üstünde durur. Mehir ile alakalı kadınların müftülere sordukları sorulara bakarak cinsiyetler arası ilişkileri ve kadınların hukukî statülerini görmeye çalışır.⁴¹ Imber'in çalışmaları fetvalara dayalı yapılan Osmanlı kadını hakkındaki çalışmaların ilk örneklerindedir.⁴² Sicillere kıyasla fetvaların daha mahrem konuları

39 Şemdanizade'den örnek veren Zilfi, o dönemde kadınların da kadınların lehinde karar verdiklerini ve cinsiyet ilişkilerini düzenlemede rol oynadıklarını belirtir. Şemdanizade'nin belirttiğine göre, bu dönemde kadınlar erkekler ile adeta alay ederek, "karı karılığın seni istemeyecek, sen erliğin ile anı ister misin" diyerek sanki boşanma hakkı kadının elinde imiş gibi kocaları karılarını talak ile boşamaya yönlendirir (s. 275). Tucker, *In the House of Law* adlı çalışmasında evlilik ve boşanma meselesini kadınlar ve müftüler açısından değerlendirir (s. 39-115).

40 Ayrıca *hul* meselesini her zaman boşanmanın kadınların inisiyatifi altında bulunan hali olarak değerlendirmek doğru olmayabilir. Örneğin, Şikayet Defterlerini inceleyen Şahr, bazı durumlarda kadınların kocaları tarafından *hul* ile boşanmaya zorlandıklarına dair örnekler verir. Şikayet defterinde yer alan bir örnekte kadın, Divan-ı Hümayun'a başvurur ve kocasının mehir zorunluluğundan kurtulmak için kendisini *hul* ile boşamaya zorladığını yazar ve mehrini talep eder: Şikayet Defterleri 35: 1485/1114- Temmuz 1702. Aktaran Fariha Zarinebaf-Shahr, "Women, Law and Imperial Justice in the Ottoman Istanbul in the late Seventeenth Century", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 92.

41 Colin Imber, "Women, Marriage and Property: Mahr in the Behçetu'l Fetava of Yenişehirli Abdullah", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, M. Zilfi, (ed.), New York, 1997, s. 81-105.

42 Kadınların fetva mekanizmasını kullanmaları, kadın ve hukuk ilişkisi hakkında bir fikir verir. Sicillerde kadınların kendi iddialarını güçlendirmek için müftüden fetva aldıkları ve bunu mahkemede kullandıklarına dair örnekler vardır. Örneğin boşanma talebinde bulunan kişi, müftüden, küfür sebebiyle boşanma konusunda "bir insanın dine küfür etmesinin 2

içerdiği görülür. Dolayısıyla kadın ve hukuk ilişkisi konusunda fetvalara dayalı yapılan çalışmalar, sicillere dayalı çalışmaları tamamlayıcı mahiyettedir. Imber, makalesinde genel olarak çizilmeye çalışılan pozitif Osmanlı kadını portresinin aksine, kadınların erkeklere bağımlı ve erkeklerin kadınlara kıyasla daha üstün bir pozisyona sahip oldukları fikrini vurgular. Cinsiyetler arası ilişkileri göz önünde bulunduran Imber, kaynaklarda *mehr* ile alakalı hükümleri değerlendirerek İslam hukukunun kadına erkeğin yarısı kadar değer verdiğini ve bu hükümlerin kadınların hukukî anlamda erkeklere tabi olduklarının isbatı olduğunu belirtir. İslam hukukunda evlenme ve boşanma ile ilgili hükümlerin kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliği vurguladığına işaret eder ve mevcut kuralları bu görüşü destekleyecek şekilde sunar. Örneğin, erkek tarafından kadına nafaka ödenmesini kadına verilen bir ayrıcalık olarak değil, kadının kocasının boyunduruğu altında olmasının bir uzantısı olarak görür. Imber, kadına evlilik ve boşanma esnasında *mehr* ve nafaka ödenmesinin kadını bir eşya pozisyonuna soktuğunu ve bunların ödenmesi ile erkeğin kadının cinselliğini satın aldığı fikrini savunur. Imber'in kimi durumlarda sadece teoriyi verip, Osmanlı toplumundaki alternatif uygulamaları görmemesi ile kadınların hukukî statüleri açısından mevcut çalışmalardan farklı bir tablo çizmektedir. Örneğin Imber, teoride kocası tarafından terk edilen kadınların kocalarından boşanmalarının mümkün olmadığını ve Hanefi hukukunun bu duruma izin vermediğini belirtir. Fakat sicillere dayalı araştırmalarda kadınların böyle durumlarda Şa'fi hukukunu referans alarak, terk edildikleri kocalarından boşandıklarına dair örnekler mevcuttur.⁴³

Amira Sonbol, evlilik ve boşanma ile alakalı meseleleri incelediği çalışmalarında, İslam hukuku ve modern hukuku karşılaştırarak meseleye farklı bir boyut katar. Sonbol, editörlüğünü yaptığı kitabın giriş kısmında, modernleşmenin katı İslam hukuk sistemini gevşeterek kadının statüsünü -iddia edildiği gibi- yüceltmediğini belirtir.⁴⁴ Sonbol'a göre, tam aksine, XIX. yüzyıl öncesi İslam hukuku, insanların müzakere edebileceği bir çerçeve oluşturuyordu. Modernleşen devletin kontrolü saplantı haline getirmesi, İslam hukukunun daha katı uygulanmasına ve çoğu zaman kadınların aleyhine karar verilmesine neden ol-

boşanma sebebi" olduğuna dair bir fetva alır. Bu fetva üzerine kadı boşanma kararı verir. Aktaran Svetlana Ivanova, "The Divorce Between Zubaida Hatun and Esseid Osman Ağa...", s. 119. Meriwether, çalışmasında üst sınıf ailelerde evlilik müessesesinin sosyal, ekonomik ve politik birlikler tesis ettiğini belirtir. Halep sicillerinde evlilik ve evlilik ile alakalı boşanma, mehir ve çok eşlilik gibi meseleleri inceleyerek Halep ayan aile yapısını ve aile ilişkilerini görmeye çalışır. Bkz.: Margaret Meriwether, *The Kin Who Count: Family and Society in Ottoman Aleppo 1770-1840*, New York, 1999.

43 Ronald Jennings, "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640", s. 155-167.

44 Amira Sonbol, "Introduction", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 1-23.

muştur.⁴⁵ Sonbol zina konusunda teorinin ve meselenin mahkemelerdeki uygulamasının birbirinden farklı olduğunu ve kadınların verdikleri kararlarda kadınları koruduklarını belirtir.⁴⁶ Zina hukuku ile ilgili hükümlerin yoruma açık olduğunu ve bu konu ile ilgili yeni metotların geliştirildiğini belirterek, zina hukukunun sürekli gelişen ve değişen bir sistem olduğunu vurgular. Zina konusunda modern hukuk ile İslam hukukunun bir mukayesesini yapan Sonbol, Fransız hukukunun uygulanışından önce kadınların mahkemeyi kullanma konusunda daha serbest olduklarını ve modern hukukun sınıf ve cinsiyet ayrımını pekiştirdiği fikrini savunur.

45 XX. yüzyıl kadını üstüne yapılmış bir çok çalışma mevcuttur. Ancak bu makale Osmanlı dönemi kadını üstüne yapılan çalışmalara değindiği için bu çalışmaların sadece dipnotta zikredilmesi uygun görüldü. Genelde çalışmalar, hukukî kurallar ile sosyal pratikler arasındaki farklılıklar ve ilişkiler üstüne yoğunlaşır. XX. yüzyıldaki sosyo-ekonomik değişiklikler pedersâhî aile yapısını sarsıyor gibi görünse de kadınların dezavantajlı pozisyonda görüldüğü bu alt yapı uzun yıllar sarsılmadı. XX. yüzyıl üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Léon Buskens, "In the Interim: Civil Society, the Shar'î Judiciary and Palestinian Personal Status Law in the Transitional Period", *Islamic Law and Society*, 2003, c. X, sy. 1, s. 70-132; Aharon Layish, "Bequests as an Instrument for Accommodating Inheritance Rules: Israel as a Case Study", *Islamic Law and Society*, 1995, c. II, sy. 3, s. 282-320. Layish 1965 yılında gerçekleşen yeni düzenleme ile vasiyetin, babadan intikal eden malların dağılmasını engellemek ve erkeklerin elinde muhafaza etmek için kullanıldığını iddia eder. Bkz.: Chibli Mallat ve Jane Connors, (eds.), *Islamic Family Law*, Londra, 1993. Kitaptaki makaleler, 1980 sonrası değişen ve yeniden şekillenen İslam aile hukukunun farklı coğrafyalardaki tezahürlerine bakar. Mir-Hosseini, İran'ın devrim sonrası ve bugünü üzerine çalışır ve İslam aile hukukunun pedersâhî aile modelini duruma ve şartlara göre değiştirebilme kapasitesini sorgular. Bkz.: Ziba Mir-Hosseini, *Marriage on Trial: A Study of Islamic Family Law*, Londra, 1993. Moors, Nablus sicillerine dayanarak kadınların miras, mehir ve maaşlı iş meseleleri üstüne durur. Bkz.: Annelies Moors, "Women and Power Property in the Twentieth Century Palestine: The Case of Jabal Nablus", *Islamic Law and Society*, 1994, c. I, sy. 3, s. 300-31; a.mlf., *Women, Property and Islam: Palestinian Experiences, 1920-1990*, Cambridge, 1995. Yitzhak Reiter, aile vakıflarının üç özelliğini, yani (1) kadınların kendi vakıflarını bir sonraki nesle aktarabilme hakları, (2) erkeklere ve kadınlara muamele ve (3) yetim çocukların vakıfları meselelerini sorgular. Bkz.: Yitzhak Reiter, "Family Waqf Entitlements in British Palestine (1917-1948)", *Islamic Law and Society*, 1995, c. II, sy. 2, s. 174-194. Shaham, belirtilen dönem içinde aile hukukunun kadınlar ve mahkemeler tarafından uygulanışı konusunu çalışır. Bkz.: Ron Shaham, "Judicial Divorce at the Wife's Initiative: The Sharia Courts of Egypt, 1920-1925", *Islamic Law and Society*, 1994, c. I, sy. 2, s. 217-57; a.mlf., "Custom, Islamic Law and Statutory Legislation: Marriage Registration and Minimum Age at Marriage in the Egyptian Shari'a Courts", *Islamic Law and Society*, 1995, c. II, sy. 3, s. 258-282; a.mlf., *Family and the Courts in Modern Egypt: A Study Based on Decisions by the Shari'a Courts, 1900-1955*, Leiden, 1997. El Alami, İslam hukukunun Mısır ve Fas ortamında uygulanışını inceler. Bkz.: Dawoud El Alami, *The Marriage Contract in Islamic Law in the Shari'ah and Personal Status Laws of Egypt and Morocco*, Londra, 1992. Charrad, devletin oluşumu ile aile hukuku arasındaki bağlantıları inceler. Bkz.: Mounira Charrad, *States and Women's Rights, The Making of Postcolonial Tunisia, Algeria and Morocco*, California, 2001.

46 Amira Sonbol, "Rape and Law in Ottoman and Modern Egypt", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 14-232. Kadınların ve müftülerin cinsiyete dayalı farklılıklarını yumuşatmadaki rolleri için bkz.: Judith Tucker, *In the House of Law*.

Evlilik ile ilgili çalışmasında Sonbol, Mısırda XIX. yüzyıl öncesi ve modernleşme sonrası hukuk sistemine bakarak, kızların ve genç kadınların, kimlerle evlenebileceğine kimler tarafından karar verildiği sorusu üstünde durur. Sonbol, XIX. yüzyıl öncesinde Mısır'daki karmaşık hukukî yapının, çoğu zaman kadınların lehine dönüşebilecek bir esnekliğe sahip olduğunu belirtir ve hukukun homojen bir karaktere dönüşmesinin babaların ve erkek gücünün pekişmesine neden olduğunu belirtir.⁴⁷

Amira Sonbol, aynı kitap içinde yer alan diğer bir makalesinde kadınların boşanma meselesini yine, XIX. ve XX. yüzyıl mukayesesi yaparak inceler. XIX. yüzyılda kadınların, mahkemede fiziksel zarar ve maddi imkanların yokluğu gibi nedenlerle boşanmak için kadının huzuruna çıktıklarını ve genelde olumlu netice aldıklarını dile getiren Sonbol, XX. yüzyıla gelindiğinde, mahkemelerin her türlü şart altında kadınların itaati konusunda daha ısrarlı olduklarını dile getirir.⁴⁸

Vasilik meselesi, aile hukuku kapsamına giren diğer bir konudur. Bu konuda yapılan çalışmalar, kadınların vasilik konusunda zannedildiği kadar dezavantajlı olmadığını vurgulanması şeklindedir. Örneğin Tucker, makalesinde, Osmanlı döneminde ve İslam hukukunda boşanma, tekrar evlilik veya ölüm gibi nedenlerle evliliğin neticelenmesi üzerine çocukların durumun ne olacağı konusunu irdeler.⁴⁹ Fetvaları ve sicilleri kullanarak kadınlara ve müftülerin, ebeveynlerin -ayrılık sonrasında- çocuklarına karşı sorumluluklarını nasıl belirlediğini görmeye çalışır. İslam hukukuna göre çocuklar küçükken çocukların vasiliklerini anneler yapabilirlerken, çocukların yetişmiş oldukları dönemlerde bu iş için babalar daha uygun görülmektedir. Fakat Tucker, çocuk vasilikliği ile ilgili konuda mahkemeden çıkan kararlara bakarak mahkemenin çocukların menfaati söz konusu olduğunda anneliğin sınırlarında değişiklik yapabildiklerini belirtir.⁵⁰ Benzer şekilde Margaret Meriwether, Halep sicillerine bakarak ölüm veya boşanma sonrası baba tarafının vasi olmasını destekleyen sisteme rağmen, çoğu zaman kadınların ve özellikle de annelerin vasi olduğu gerçeğini vurgular ve cinsiyetten ziyade yakınlığın vasi tayininde etkili olduğunu belirtir.⁵¹ Tucker ve Meriwether, kadınlara, mevcut hukuku, kadınların lehine karar

47 Amira Sonbol, "Adults and Minors in Ottoman Shari'a Courts and Modern Law", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 236-259.

48 Amira Sonbol, "Law and Gender Violence in Ottoman and Modern Egypt", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 277-290.

49 Judith Tucker, "The Fullness of Affection: Mothering in the Islamic Law of Ottoman Syria and Palestine", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 232-253.

50 Tucker, benzer görüşleri kitabında detaylı olarak örneklendirir. Bkz.: *In the House of Law*, s. 101-115.

51 Margaret Meriwether, "The Rights of Children and the Responsibilities of Women: Women as Wasis in Ottoman Aleppo, 1770-1840", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 219-236.

verecek ve kadınların pozisyonunu güçlendirecek şekilde tekrar değerlendir-
diklerini belirtirler.⁵²

B. Kadınların Adalet Arayışı

Kadınların haklarının bilincinde olduğu, hukuk sistemine başvurarak ken-
di ve aile bireylerinin haklarını aradıkları ve İslam hukukunun kadınların hak-
larını korudukları gerçeği, özellikle Jennings'den bu yana dile getirilen bir me-
sele idi. Bu konuda mevcut çalışmalar kadınların aile ve toplum içindeki statü-
lerini ve cinsiyetler arası ilişkileri anlamak üzere hazırlanmıştır.

Örneğin Seng, kadınların mahkemeye sıkça müracaatlarının ne anlama ge-
lebileceği meselesi üstünde durur.⁵³ Seng kadınların mahkemeleri kullanması-
na bakarak, Osmanlı kadınının statüsü, örtünme ve güç ilişkileri gibi konular-
da tespitlerde bulunur. Kadının örtünmesinin ve evde oturmasının ideal dav-
ranış biçimleri olduğu bir dönemde, kadınların mahkemeyi sıkça kullanmaları
birbirine zıt görünür. Seng, bu durumu kadının erkek egemen hukukî ve sosyal
yapıyı tekrar gözden geçirme girişimi olarak değerlendirir. Aile içinde veya ya-
kınlar arasında çözülemeyen meseleler, kadın tarafından mahkemeye aktarılır
ve böylece kadınlar mahkemenin de desteğini alarak kendi pozisyonlarını or-
taya koyar.

Sicillerin yanı sıra diğer bazı kaynaklar da Osmanlı kadınının adalet arama-
sına dair bazı bilgiler verir. Taşradan merkezî idareye ulaşan şikayetlere verilen
cevapları ihtiva eden Vilayet ahkam defterlerini kullanan Suraiya Faroqhi, XVI-
XVII. yüzyılda Kayseri'de gerçekleşen bir cinayet hadisesi üstünde durur.⁵⁴ Bu
olayın özelliği; hem kurbanın, hem de suçlanan kişinin kadın olmasıdır. Faroq-
hi'nin üzerinde çalıştığı gayrimüslim kadın karakterler, ailelerinin menfaatleri-
ni korumak için yerel mahkemeyi aşım meseleyi resmi bir yol ile İstanbul'a ta-
şımacak kadar cesaret göstermektedirler. Faroqhi, makalesinde, kadın ve hukuk
ilişisine bakarak, taşradaki kadınların hareket alanlarını ve toplum ve aile
içindeki rollerini ve sahip oldukları gücü anlamaya çalışmaktadır.

Faroqhi, Vilayet ahkam defterlerini kullanarak hazırladığı diğer bir makale-
sinde, benzer örnekler sunarak kadınların, aile üyelerinin menfaatlerini koru-

52 Tucker, kitabında, özellikle bu son nokta üzerinde durur ve evlilik, boşanma, vasilik gibi ko-
nulara kadınların ve müftülerin inisiyatiflerini göstermeye çalışır. Bkz.: *In the House of Law*,
s. 1-37.

53 Yvonne Seng. "Standing at the Gates of Justice: Women in the Law Courts of Early-Sixte-
enth-Century Üsküdar, İstanbul", *Contested States, Law, Hegemony and Resistance*, Mindie
Lazarus-Black ve Susan Hirsch, (eds.), New York, 1994, s. 184-206.

54 Suraiya Faroqhi, "Crime, Women and Wealth in the Eighteenth Century Anatolian Coun-
tryside", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 6-
28.

mak üzere gösterdikleri gayreti aktarır.⁵⁵ Faroqhi, kadınların erkek akrabalarının desteği olmadan, aile üyelerinin haklarını gerek mahkemede, gerekse bürokratlar yolu ile İstanbul'da temsil edebildiklerini gösterir.

Fariba Zarinebaf-Shahr, makalesinde, sicillere ilaveten başka bir hukukî kaynak olan şikayet defterlerini kullanarak kadınların adalet aramaları meselesi üstünde durur.⁵⁶ Yazar, Jennings'den beri vurgulanan 'kadınlar, haklarının bilincinde idiler' gerçeğini bir kez daha vurgular ve hatta kadınların adalet aramak için kadı mahkemelerinden memnun kalmadıklarında Divan-ı Hümayuna başvurduklarını belirtir. Osmanlı kadınının, mahkemelerin hukukî işlemlerinde aktif olarak yer aldığı gerçeğini tekrarlar ve Mısır ve Şam'da yaşayan kadınların bile karşılaştıkları meseleleri ve idarecilerin yanlış uygulamalarını sultana nasıl şikayet ettiklerini konu edinir. Shahr, alternatif bir kaynak olan şikayet defterleri kullanarak kadınların sosyo-ekonomik pozisyonlarını güçlendirmek adına mevcut hukukî sınırları ne derece kontrol ettiklerini göstermeye çalışır. Yazar ayrıca şikayet defterlerinde bulunan problemleri ve neticeleri değerlendirerek kadınların aile ve toplum içindeki sosyal, ekonomik ve hukukî haklarını ve pozisyonlarını anlamaya çalışır.

XVIII. yüzyılda şikayet defterlerini inceleyen Shahr, bu dönemde Osmanlı kadınının Divan-ı Hümayun'da önemli bir hukukî pozisyon elde ettiklerini ve aynı dönemde kadınların hukukî hakları konusunda daha da bilinçlendiklerini belirtir. Shahr, bu durumun, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı kadınına hukukî ve resmî otoritelerle muhatap olma şansını verdiğini belirtir. Yazar, makalesinde, kadınların Divan-ı Hümayun'a ilettikleri şikayetlerin mahiyeti hakkında, hangi oranlarda ve hangi şehirlerden geldiği vb. gibi istatistiki bilgi verir. Adalet dağıtma ve özellikle kadınlara karşı yapılan hukukî haksızlıkları düzeltmede mahkemelerin ve divan'ın rollerini mukayese eder. Kadınlar evlilik, boşanma, vasilik, miras ve mal transferi gibi konularda haklarını çiğneyen kadı, memurlar ve diğer aile bireylerini şikayet ederler.⁵⁷ Shahr'ın verdiği bir örnekte, annesi tarafından intikal eden malına babası tarafından el konan Afife, Divan'a şikayette bulunmaktadır.

55 Suraiya Faroqhi, "Women as Representatives, Defending the interests of Ottoman Families in the mid-Eighteenth Century", *Stories of Men and Women*, İstanbul, 2002, s. 179-195.

56 Fariba Zarinebaf-Shahr, "Ottoman Women and the Tradition of Seeking Justice in the Eighteenth Century", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 253-264.

57 Fariba Zarinabef-Shahr, diğer bir makalesinde, aynı şekilde kadınların davacı olarak XVII. yüzyılda Divan mahkemesine başvurmalarını anlatır. Shahr, kadınların erkeklere oranlar az ama yine de küçünsemeyecek sıklıkta mahkemeye başvurduklarını belirtir. Yazara göre özellikle dul ve yetim kadınlar, kadılar meseleye çözüm bulamadıklarında ve idareciler ve akrabaları tarafından suistimal edildiklerinde en son çare olarak Divan'a başvururlardı. Fariba Zarinebaf-Shahr, "Women, Law, and Imperial Justice in the Ottoman Istanbul in the Late Seventeenth Century", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 81-95.

C. Kadın ve Vakıf İlişkisi

Hukuk kaynaklarına dayalı Osmanlı kadını hakkında yapılan diğer bir çalışmanın konusu vakıflardır. Osmanlı'da vakıflar üzerine yapılan araştırmalar bir şekilde kadınları da meseleye dahil eder. Bu tür çalışmalar genellikle sicillerde mevcut bilgilerin gün ışığına çıkarılması şeklindedir. Sicillere bakarak kadınların da vakıf kurdukları gerçeğini tekrarlar ve metinlerin istatistikî değerlendirilmesini yaparak, çalışmanın konusu olan dönemde ve coğrafyada vakıf kuran kadınların oranları, mensup oldukları aileler, vakıfların türleri gibi konularda bilgi verirler. Bu tür çalışmalar, sicillerdeki veya vakıflarla ilgili resmî kaynaklardaki mevcut bilgilerin gün ışığına çıkarılması şeklindedir. Bu çalışmalarda herhangi bir sorunun temel alınarak açıklanmasına veya kaynaklarda yazmayanı görebilme gibi bir yaklaşıma nadiren yer verilmektedir.⁵⁸

Vakıf müessesesi üstünde duran ve kadınları dolaylı olarak meseleye dahil eden diğer bir çalışma, vakfiyeleri kullanarak insanların kendilerine tanınan miras intikali, vasiyet gibi hakları neden kullanmayıp aile vakıfları kurdukları meselesi üstünde durur. Hasan Yüksel'in vurguladığı gibi, mallarının beytül-male gitmesini engellemek, müsadereye kaçmak ve şer'î miras hukukunu istedikleri gibi değiştirmek ve kız çocuklarına eşit hisse vermek için böyle bir yola başvurdukları sıklıkla ifade edilir.⁵⁹

Bunun dışında vakıf meselesi üstünde duran çalışmalardaki genel temayül, kadın ve vakıf ilişkisini inceleyerek kadınların sosyo-ekonomik ve hukukî statülerini ve cinsiyetler arası ilişkileri anlamaya yöneliktir. Osmanlı kadını ve vakıf ilişkisini inceleyen yabancı dilde yayımlanan makalelerde, Osmanlı kadınlarının vakıf kurucusu olarak oynadıkları role değinilmektedir.⁶⁰ Vakıf müessesesi ile mal arasında, hukukî ve iktisadî ilişkinin mevcut olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, kadın ve vakıf meselesi, Osmanlı kadınının mal mülk ile olan ilişkisi açısından değerlendirilir. Bu çalışmaların çoğu, kadınların vakıf kurmalarını, vakıflardan istifade etmelerini ve herhangi bir müdahale söz konusu olduğunda mahkemeye başvurarak haklarını aramalarını, kadınların sahip oldukları malları koruma gayretleri ile açıklar ve dolayısıyla kadınların zannedildiğinden

58 Yakup Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Bursa, 1992.

59 Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, c. II, s. 468-503.

60 Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, Cambridge, 1987, s. 95-99; Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *IJMES*, 1980, sy. 12, s. 238; a.m.f., "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", *Asian and African Studies*, 1983, sy. 17, s. 37; Ronald Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 1975, sy. 18, s. 105-107; Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity*, New York, 1989, s. 210-11; Judith Tucker, *Women in Nineteenth Century Egypt*, s. 95-96.

daha fazla ekonomik güce sahip olduğu vurgulanır.⁶¹ Kaynaklarda görülen kadınların ekonomik aktiviteleri, genel kanı olan kadınların ekonomik güce ve özerkliğe sahip olmadıkları, erkeklere bağlı oldukları ve evden dışarı çıkmadıkları fikrine aykırı bir fikirdir. Ayrıca mahkemelerin kadınların hukukî haklarını koruduğu ve ekonomik aktivitelerini desteklediği fikri de vurgulanır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Halep'te kadın ve vakıf ilişkisini inceleyen Margaret Meriwether, Gabriel Baer'in XVI. yüzyıl İstanbul vakıfları üzerine yapmış olduğu değerlendirmeleri Halep ile mukayese eder.⁶² Barkan ve Ayverdi'nin çalışmalarından seçtiği beş yüz vakfa dayanarak kadın ve vakıf ilişkisi üzerinde duran Gabriel Baer'in çalışması bu konudaki ilk örneklerdendir.⁶³ Kadınların İstanbul'da XVI. yüzyılda vakıf kuranların üçte birini oluşturduklarını, vakıfları yönettiklerini ve vakıflardan istifade ettiklerini belirtir.⁶⁴ Kadınların kurmuş oldukları vakıfları erkekler tarafından kurulan vakıflarla kıyaslayan Baer, birinci tür vakıfların daha küçük ölçekli ve türlerinin farklı olduğunu belirtir. Kadınların erkeklere kıyasla daha nadir vakıfları kontrol ettiklerini ve böylece miras veya diğer başka yollarla kadına düşen malların zaman içinde vakıf yolu ile erkeklerin ellerine geçtiği sonucuna varır. Baer, dolayısıyla, vakıfların kadınların ekonomik durumunu uzun vadede zayıflattığını belirtir.⁶⁵

Meriwether vakfiyeleri ve sicilleri kullanarak Halep'te kadın ve vakıf ilişkisini, vakıf kurucu kadınlar, vakıflardan istifade edenler ve vakıf mütevellileri gibi başlıklar altında incelemeye çalışır. İstatistiğe dayalı analiz yapan Meriwether, kadınların bu dönemde ne tür vakıflar kurduklarını ve bunların büyüklüğünü

61 Hanedana mensup kadınların kurdukları vakıflar hakkındaki çalışmalar için bkz.: Leslie Pierce, *Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York, 1993; a.mlf., "Gender and Sexual Propriety in Ottoman Royal Women's Patronage", *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies*, Fairchild Ruggles, (ed.), New York, 2000; Amy Singer, *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, New York, 2002.

62 Margaret Meriwether, "Women and Waqf Revisited: The Case of Aleppo, 1770-1840", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 128-153 ve a.mlf., *The Kin Who Count: Family and Society in Ottoman Aleppo 1770-1840*, s. 69-111. Meriwether kitabında kadınların vakıf kurmalarının ve idare etmelerinin aile içindeki pozisyonlarını ve aile ilişkilerini etkilediği belirtir.

63 Gabriel Baer, "Women and Waqf: An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546", *Asian and African Studies*, 1983, sy. 17, s. 9-27. Vakıf konusunda Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* adlı çalışmaları geniş kapsamlı istatistikî analize dayalı ilk çalışmalardandır. Tahrir defterlerinde kaydedilen bütün vakıfların kurucularının isimlerini, kârlarını, gelirlerini ve harcamalarını, vakıfdan istifade edenlerin ve vakfi idare edenlerin isimlerini kaydederler. Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul, 1970.

64 Edirne tahrir defterlerine dayanarak Edirne vakıfları üzerinde çalışan Haim Garber, vakıfların beşte birinin kadınlar tarafından kurulduğunu belirtir. Bkz.: Haim Gerber, "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", s. 29-45.

65 Baer, "Women and Waqf", s. 11-13.

inceler. Ayrıca da, erkek vakıfları ile kıyaslamalar yapar. Meriwether, Baer'in vakıfların kadınların ekonomik pozisyonunun zaman içinde zayıflattığı şeklindeki görüşünün aksine, Halep'te kadınların vakıf kurması, finans ile ilgili meseleleri idare etmeleri, vekil kullanmayı bizzat kendilerinin müteveli olmaları ve diğer kadınları vakıflarından istifade edici olarak seçmelerinden dolayı, Halep'te vakıfların kadınların ekonomik gücünü artırdığı neticesine ulaşır. Kadınların erkeklere boyun eğmesini gerektiren bir sistemde kadınların nadiren kocalarını kendi vakıflarından istifade ettirdiklerini belirtir. Ancak kadınların mal sahibi olmalarının ve vakıfları idare etmelerinin, toplum yapısının pederşahi olduğu ve vakıfların çoğunun erkekler tarafından idare edildiği gerçeğini değiştirmedeğini de vurgular.

Benzer şekilde Mary Ann Fay, cinsiyete dayalı bir bakış açısı benimsediği için kadınların ekonomik aktivitelerini, Mısır'ın ekonomisi içinde ve hatta erkeklerin –özellikle de tüccarların- ekonomik faaliyetlerini göz önünde bulundurarak değerlendirir. Kadınların vakıflarını erkeklerin vakıfları ile mukayese ederek, kadınların mallarının korunması ve işletilmesi konusunda oldukça bilinçli olduklarını, dönemin ekonomik şartlarından haberdar olduklarını ve gelir getirecek şekilde yatırım yaptıklarını belirtir.⁶⁶

Mary Ann Fay, XVIII. yüzyıl Mısırında vakıf ve kadın ilişkisini incelediği diğer bir makalesinde, vakfiyeler gibi önemli bir hukuk kaynağını kullanarak Mısır'daki Memluk hanedanına mensup elit kadınların sosyal, ekonomik ve politik rolünü ve gücünü anlamaya çalışır.⁶⁷ Yazar, Mısır'ın Osmanlı dönemi üzerine çalışanların kadınları ihmal ettiğine değinirken, kadınların da sistemin ve Memluk hanesinin bir parçası olduğu gerçeğini de vurgular. Fay o dönemde yaşamış Memluk elit kadınının tecrübesini anlamak için kadınların tecrübelerini tek başına erkeklerden ayrı olarak değerlendirmenin sağlıklı olmadığını savunan cinsiyete dayalı perspektifi benimser ve böyle bir görüşü benimsemenin, kadınları tarihî süreç içinde daha iyi anlayabilmemize vesile olduğunu belirtir. Cinsiyete dayalı bir teori, kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi ele aldığı için Memluk sisteminin sadece erkek bakış açısından görülmesini engeller ve özellikle Memluk politikasının tam olarak anlaşılmasına önemli katkı sağlar. O dönemde kadınların sahip oldukları ekonomik gücün ve hakların ve hane içinde evlilik ve cariyelik yolu ile geliştirilen ilişkilerin, kadınları politika alanında güçlü kıldığını belirtir. Ona göre Memluk sisteminde ölen amirin yerine geçen ki-

66 Mary Ann Fay, "The Ties That Bound: Women and Households in Eighteenth Century Egypt", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 155-173. Yazar, bu dönemde kurulan vakıfların yüzde 25'inin kadınlar tarafından kurulduğunu belirtir. Fay, vakfiyelere bakarak kadınların kimlerle ve ne türden vakıflar kurduklarını yazar.

67 Mary Ann Fay, "Women and Waqf: Property, Power and the Domain of Gender in Eighteenth Century Egypt", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 28-48.

şinin, amirin dul karısı ile evlenme alışkanlığı ve ölen amirlerin miraslarının kadınlara devredilmesi ve kadınların bu mallar üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahip olmaları nedenleriyle kadınlar Memluk hane yapısının devamında önemli role sahiptirler.⁶⁸

D. Gayrimüslimler

Osmanlı kadını hakkında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, gayrimüslim kadınları dahil etmemek mümkün değildir. Gayrimüslimler hakkında sicillere dayalı yapılan çalışmalar, bir şekilde, kadını da araştırma kapsamına dahil eder ve daha ziyade gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik ve hukukî durumları üzerinde durur. Örneğin Jennings, makalesinde, zimmilerin Kayseri kadı mahkemelerini nasıl kullandıkları meselesini inceler.⁶⁹ Jennings'in çalışması sicillerde zimmiler hakkında yer alan örneklerin belli konu başlıkları altında aktarılması şeklinde olup daha sonraki bir çok çalışmaya temel oluşturacak mahiyettedir. Jennings Müslüman kadınların mahkemeyi kullanmaları ile alakalı ulaştığı tespitleri zimmi kadınlar için de tekrarlar ve mahkemeye başvuran zimmilerin hukukî statüleri olduğunu ve haklarının korunduğunu belirtir. Mesela zimmi kadınlar aile hukuku ve vakıf kurulması ve idaresi ile alakalı meselelerde Müslüman kadınlar gibi mahkemeye başvururlar ve bu durumda İslam hukukunun ilkeleri benimsenir.⁷⁰ Zimmi kadınların mahkemeye fetva ile geldiklerine, Divan-ı Hümayuna şikayette bulduklarına ve zimmilerin zimmileri muhtelif konularda dava ettiklerine dair örnekler sunar.⁷¹ Zimmiler ve Müslümanlar arasında mal transferi olur, birbirlerine mal alıp satarlar.⁷² Ayrıca din değiştiren kadınlar kimi zaman bunu mahkemede kaydettirirler veya din değiştirdikten sonra karşılaşılan problemler ile ilgili olarak mahkemeye başvururlar.⁷³ Jennings, çalışmasında, Müslüman ve zimmilerin mahkemeyi kullanmaları ile ilgili birtakım mukayeseler yapar. XVII. yüzyıl Kayseri sicillerinin değerlendirmesini yapan Jennings, zaman içinde Müslüman kadınlarda olduğu gibi, mahkemeye başvuran zimmi kadınların sayısında da bir artış olduğunu belirtir.⁷⁴ Ayrıca Jennings, sicillerde yer alan bilgilerden, zimmilerin yaşamlarına dair bilgilere ulaşır. Zimmilerin Müslümanlar ile aynı mahallede yaşadıklarını, ev alıp sattıklarını belirtir.

68 Fay, diğer bir makalesinde Memlük kadınlarının vakıf yoluyla sahip oldukları ekonomik gücün politik güce tesirini gösterir. Mary Ann Fay, "Women and Waqf: Toward a Reconsideration of Women's Place in the Mamluk Household", *IJMES*, 1997, sy. 29, s.33-51.

69 Ronald Jennings, "Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records, The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 1978, c. XXI, sy. 3, s. 347-412.

70 A.g.m., s. 393 vd.

71 A.g.m., s. 380-388.

72 A.g.m., s. 365-369.

73 A.g.m., s. 361-362.

74 A.g.m., s. 370.

Zaman içinde sicillere dayalı hazırlanan bir çok çalışma, zımmi statüsündeki gayrimüslimlerin hayatını inşa etmek üzere yazılmıştır. Bu çalışmalar dolaylı olarak gayrimüslim kadınları da meseleye dahil eder. Nitekim Amnon Cohen ve Simon Elishava, Kudüs sicillerini kullanarak XVI. yüzyılda Kudüs'te yaşayan Yahudilerin yaşamını bir çok açıdan değerlendirirler.⁷⁵

Yavuz Ercan siciller, şikayet defterleri, ahkam defterleri ve diğer zengin arşiv kaynaklarından istifade ederek hazırladığı çalışmasında, gayrimüslimlerin sosyal, ekonomik ve hukukî durumunu geniş bir dönem çerçevesinde anlamaya çalışır.⁷⁶ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zımmilik Durumunun Hukukî Esasları" başlıklı bölümde, zımmi kadınlar ile ilgili meseleler bulunmaktadır.⁷⁷ Ercan, gayrimüslimlerin hukukî durumları ile alakalı konuları daha geniş bir döneme ait zengin arşiv belgeleri kullanarak geniş bir perspektiften incelemiştir. Ayrıca, Jennings'in yaptığı gibi, sadece gayrimüslimlerin kadı mahkemelerini nasıl kullandıkları ile ilgilenmediği ve gayrimüslim cemaatlerine ait defterlerden de istifade ettiği için örneğin aile hukuku gibi bir konuyu daha geniş bir açıdan görebilmiştir.⁷⁸ Ercan'ın kimi durumlarda gayrimüslim cemaatlerinin hukuku ile sicillere yansıdığı kadarıyla İslam hukukunun hükümlerini mukayeseli olarak sunması, gayrimüslimlerin kadı mahkemelerini kullanma tercihleri hakkında da fikir verir.⁷⁹

Najwa al-Qattan, Şam sicillerini kullanarak gayrimüslimler hakkında metin analizine dayalı orijinal bir çalışma yapmıştır. Şam sicillerinde gayrimüslimler

75 Amnon Cohen ve Simon Elisheva, *Jews in the Muslim Religious Court: Society, Economy and Communal Organization in the Sixteenth Century, Documents from Ottoman Jerusalem*, New York, 1993. Amnon Cohen'in gayrimüslimler üzerine muhtelif çalışmaları mevcuttur. Bkz.: A. Cohen, *Ottoman Documents on the Jewish Community of Jerusalem in the Sixteenth Century*, Kudüs, 1976; a.mlf., "On the Realities of the Millet System, Jerusalem in the Sixteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, B. Braude ve B. Lewis, (eds.), New York, c. II, s. 7-17; a.mlf., *Jewish Life Under Islam-Jerusalem in the Sixteenth Century*, Cambridge, 1984; a.mlf., *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, Cambridge, 1989. Ayrıca bkz.: Fatma Müge Göçek, "Ottoman Archival Information on Jews, The Inheritance Register of the Chief Rabbi of Galata (1770)", *The Jews of the Ottoman Empire*, Princeton, 1994, s. 705-716.

76 Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara, 2001.

77 A.g.e., s. 173-250.

78 A.g.e., s. 203-206.

79 Benzer şekilde Gülnihal Bozkurt da, 1839-1914 dönemleri arasında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukukî durumu incelediği çalışmasında, dönemin siyasî gelişmeleri ışığında gayrimüslimlerin statülerindeki değişimleri aktarır. Reform öncesi dönemi kapsayan bölümde, aile hukuku, miras hukuku ve ceza hukuku, ikametleri ve giyimleri gibi kadınları da ilgilendiren konu başlıkları altında gayrimüslimlerin hukukî statülerini incelemiştir. Bkz.: Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara, 1989.

ve kadınlar için kullanılan ifadelerle bakar ve Şam toplumundaki statülerini anlamaya çalışır. Evlilik, boşanma, mal satışı ve kiralanması ve başka meselelerin çözümü için kullanılan mahkemelerin, Müslümanlar kadar Şam'da yaşayan Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından da kullanıldığını belirtir. Al-Qattan, sicillere yansıdığı kadarıyla mahkemede kadın ve zımmi olmanın bir dezavantaj olarak görülmediğini, örneğin Müslüman kadınlar için kullanılan saygı ifadelerinin gayrimüslim kadınlar için kullanılmadığını belirtir.⁸⁰ Al-Qattan, sicillerde zımmi erkek ve zımmi kadın için kullanılan ifadelerin birbirinden farklı olmadığını vurgular. Dikkatli incelendiğinde, sicillerde, dine dayalı farklılığın cinsiyete dayalı farklılıktan daha yoğun bir şekilde vurgulandığını belirtir.⁸¹

E. Aile Tarihi Çalışmaları

Son dönemlerde giderek sayısı artmaya başlayan aile tarihi çalışmaları, hukuk kaynaklarına dayalı Osmanlı kadını hakkında yapılan çalışmaların bir parçası mahiyetindedir. Bu çalışmaların asıl vurguları kadın olmamakla birlikte, ailenin bir parçası olması nedeniyle kadınlar da meseleye dahil edilmektedir. Osmanlı'da aile üstüne yabancı dilde yapılan çalışmalar, genelde, aile yapılarının incelenmesi neticesinde, aile ilişkilerini, cinsiyetler arası ilişkileri ve kadının aile içindeki yerini, pederşahî aile yapısı perspektifinden bakarak anlamaya yöneliktir. Genelde aile yapısı ne derece pederşahî ise kadının aile içinde o derece erkeğe bağımlı ve erkeğin idaresi altında olduğuna inanılır. Kadınların erkeklere bağımlı olduğu fikri genelde kabul edilmesine rağmen, kadınların da aile içinde azda olsa güce ve otoriteye sahip olduğuna inanılır.⁸²

Osmanlı İmparatorluğunda aile üstüne yapılan çalışmalar, tek model bir aile yapısından bahsetmenin yanlış olduğu fikri ile başlar. Aile yapısının farklı bölgelerde ve farklı zamanlarda değişiklikler gösterdikleri belirtilir. Judith Tucker, Arap ailesinin birbirinin aynı ve değişmez olduğunu iddia eden Batılı görüşü reddeder ve sicillerde yer alan nikah akidlerinin detaylarını inceleyerek

80 Najwa al-Qattan, "Textual Differentiation in the Damascus Sijill, Religious Discrimination or Politics of Gender", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 191-202.

81 Benzer şekilde Galata sicillerini inceleyen Fatma Müge Göçek ve Mark Baer, mahkemede Müslümanlar ve gayrimüslimler için kullanılan dilin ve benimsenen tavrın birbirinden farklı olduğunu belirtirler. Bkz.: Fatma Müge Göçek ve Mark Baer, "Social Boundaries of Ottoman Women's Experience in Eighteenth Century Galata Court Records", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 48-66.

82 Bu çalışmaların bir kısmı, kendilerine referans olarak Deniz Kandiyoti'nin çalışmasını alırlar. Bkz.: Deniz Kandiyoti, "Islam and Patriarchy: A Comparative Perspective", *Women in Middle Eastern History*, Nikki Keddie ve B. Baron, (eds.), New York, 1991, s. 23-45. Kandiyoti aile içindeki cinsiyet ilişkilerinin belirlenmesinde aile yapılarının belirleyici rol oynadığını belirtir. Pederşahî aile yapısının erkeklerin hakimiyeti ve kadınların erkekler tarafından idare edilmesi ile neticelendiği belirtilir. Fakat Kandiyoti, kadınların geliştirdikleri birtakım mekanizmalarla aile içindeki güçlerini ve hareket alanlarını artırdıklarını belirtir.

Arap ailesine atfedilen özellikleri test eder.⁸³ Tucker, Arap ailelerine atfedilen özellikleri şöyle sıralar: Evlilik kararları eşler arasında değil, ailelerin öncelikleri düşünülerek verilir. Namus meselesine çok önem verildiği için bu durum, erken evlilikler ve akraba evlilikleri ile neticelenir. Ayrıca Arap ve Müslüman ailelerinde kadın güçsüzdür ve erkeğin egemenliği ve kontrolü altındadır. Tucker, farklı sınıflara mensup insanların farklı aile yapılarına sahip olduğunu belirtir. Alt sınıfa mensup aile yapılarındaki kadınların bu özellikleri pek taşımadığı, evlilikte daha fazla söz sahibi olduğu, daha geç evlendiği, aile baskısını daha az hissettiği, mahkemede daha fazla yer aldığı ve daha fazla görünür olduğu belirtilir. Üst sınıf aile yapılarının yukarıda bahsedilen özelliklere daha fazla uymasına rağmen, kadınların ekonomik hayatı, politik güçleri düşünülecek olursa üst sınıf ailelerin de bu kritere tam olarak uymadığı görülür. Tucker, üst sınıf kadınının zannedildiği kadar erkeklerin kontrolü ve baskısı altında olmadığını, daha az görünür olmalarının kadınları güçsüz yapmadığını ve bir çok aktivitede bulduklarını belirtir. Tucker, farklı sınıfların farklı sosyal, ekonomik ve politik ortamlarda bulduklarını ve bu durumun farklı aile yapıları ve farklı cinsiyetler arası ilişkiler ile neticelendiğini belirtir.

Tucker, diğer bir makalesinde, XVIII. ve XIX. yüzyıl Nablus sicillerini inceleyerek, pederşahî aile yapısının bu bölgede çok ciddi bir şekilde uygulanmadığını belirtir.⁸⁴ Kadınların mehirlerini kontrol etmeleri ve kendi aile üyeleri ile devam eden ilişkileri, erkeklerin kadınlar üzerindeki kontrolünü ve üstünlüğünü hafifletmiş olduğunu ifade eder.

Benzer şekilde Iris Agmon da Filistin sicillerine dayanarak, farklı aile yapılarının farklı cinsiyetler arası ilişkiler doğurduğunu ve cinsiyet ilişkilerinin değişmez ve aynı olmayıp farklı zamanlarda ve farklı bölgelerde değişiklikler gösterdiğini belirtir.⁸⁵ Aile ilişkilerini ve kadınların aile içindeki tecrübelerini görmek isteyen Agmon, kadınların sicillerde kaydedilen söylemlerinden yola çıkarak, kadınların pederşahî aile yapısının baskısından kurtulmak ve aile içindeki pozisyonlarını güçlendirmek için birtakım stratejiler geliştirdiklerini belirtir.

Nelly Hanna, modernleşmenin daha pederşahî bir aile yapısına neden olduğu görüşünden yola çıkarak, hane yapılarının oluşumu ve işleyişi meselesi üstünde durur.⁸⁶ Hanna, devlet ve aile arasındaki ilişkiyi göz önünde tutar ve

83 Judith Tucker, "The Arab Family in History 'Otherness' and the Study of the Family", *Arab Women, Old Boundaries New Frontiers*, Judith Tucker, (ed.), Indiana, 1993.

84 Judith Tucker, "Ties That Bound. Women and Family in Eighteenth and Nineteenth Century Nablus", *Women in the Middle Eastern History*, s. 233-254. Tucker'ın çalışması, sicillere dayalı kantitatif tarih yazımına örnek teşkil etmektedir. Tucker, 107 adet evlilik kaydını istatistikî bir incelemeye tabi tutarak çalışmasını hazırlamıştır.

85 Iris Agmon, "Women, Class, and Gender: Muslim Jaffa and Haifa at the Turn of the 20th Century", *IJMES*, 1998, sy. 30, s. 477-500.

86 Nelly Hanna, "Marriage Among Merchant Families in Seventeenth Century Cairo", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 143-155.

eğer XIX. ve XX. yüzyıllar pederşahî aile yapısının gelişmesine neden oldu ise devlet yapısının güçsüz olduğu XVII. yüzyılda durumun nasıl olduğu sorusu üstünde durur.⁸⁷ Hanna pederşahî aile yapısının en yoğun hissedildiği iddia edilen üst sınıf tüccar aileleri üstünde durarak, XVII. yüzyılda Mısır'daki aile yapısını inceler. Hanna nikah akidlerinde yer alan şartlara bakarak aile yapısını ve kadının aile, hane ve toplum içindeki yerini görmeye çalışır ve zenginlik, yaş ve daha önceki evlilik tecrübesinin kadını ailede daha güçlü bir pozisyona getirdiğini savunur. Hanna netice olarak, pederşahî aile yapısına en yakın olması beklenen tüccar aileleri arasında dahi birden fazla model olabileceğini, bazıları pederşahî aile modeline daha yakın iken diğerlerinin bu düzeni kısmen kırdıklarını belirtir.

Margaret Meriwether de, benzer şekilde, Halep sicillerinden yararlanarak ele aldığı ayan aileleri hakkındaki kitabında, ailenin sabit ve değişmez olduğu görüşünü reddeder ve aynı sınıf içinde dahi farklı aile yapılarının dolayısıyla farklı cinsiyetler arası ilişkilerin mevcut olabileceğini belirtir.⁸⁸ Meriwether, Halep aile tarihini yazarken, 'aile inşası' ve 'tarihsel etnografya' adlı tekniklerden istifade eder. Birinci teknik ailenin büyüklüğünü tespit edip böylece hane yapısı, miras gibi detayları görmeye yardımcı olur iken 'tarihsel etnografya' tekniği, ailenin sınırlarını görmek için aile bireylerinin davranışlarını ve hareket alanlarını tespit etmeye yardımcı olur. Meriwether pederşahî aile yapısı modelini göz önünde bulundurarak, hane yapısı, miras, vakıf ve evlilik gibi farklı açılardan bakarak aile yapısı ve aile bireyleri arasındaki ilişkiyi görmeye çalışır. Örneğin, hane yapısını inceleyerek aynı evde ne kadar süre ile kimlerin yaşadığına bakar ve aile yapısını ve ilişkileri anlamaya çalışır. Yazar mevcut hane yapısının, kadının aile içindeki pozisyonu ve ailedeki cinsiyetler arası ilişkiler hakkında fikir verdiğini belirtir.

Bazı durumlarda yaş hiyerarşisinin cinsiyete dayalı hiyerarşi kadar önemli olduğunu belirtip, aile içinde cinsiyetler arası ilişkilere farkı bir bakış açısı getirir.⁸⁹ Kadınların ekonomik hayat ile olan bağlantılarının, örneğin kadınların vakıfları kontrol etmelerinin ve vakıf kaynaklarından istifade etmelerinin aile içindeki pozisyonlarını ve aile ilişkilerini etkilediğini belirtir.⁹⁰

87 XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başında Mısır'da yaşayan orta ve üst sınıfa mensup kişilerin evlilik pratiklerini değerlendiren Beth Baron, değişen sosyal ve ekonomik şartların evlilik şekillerini değiştirdiğini belirtir. Pederşahî aile yapısından çiftlerin önceliklerine dayalı evlilik yapısına geçiş yaşandığını, evlilik yaşının yükseldiğini ve kadınların boşanmalarının kolaylaştığını belirtir. Baron evlilik ve boşanma meselelerinde yapılan reformlar öncesinde pederşahî aile yapısının çok daha yaygın olduğunu belirtir ve zaman içinde çiftlerin tercihi dayalı evlilik tipinin arttığını söyler. Beth Baron, "The Making and Breaking of Marital Bonds in Modern Egypt", *Women in the Middle Eastern History*, s. 275-292.

88 Margaret Meriwether, *The Kin Who Count*.

89 A.g.e., s. 69-111.

90 A.g.e., s. 178-207.

Son zamanlarda, Osmanlı şehir merkezlerinde yönetici grubun hane yapısını ve haneye mensup kadınların rollerini inceleyen çalışmaların sayısında bir artış gözlenmektedir. Jane Hathaway, Mısır'da yaşayan elit kadının hane içindeki rolünü ve fonksiyonlarını anlamaya çalışır ve bu kadınların askerî ve politik hanelerde ciddi otorite ve güce sahip olduğunu belirtir.⁹¹ Bu sistemde kadınlar evlilik ve cariyelik yolu ile askeri haneye dahil olurlar. Hathaway evlilikler neticesinde kadınların kocalarının yardımcıları olarak çalıştıklarını ve bazı kadınların kocalarının ölümünden sonra hanenin başı olduğunu belirtir. Bu hanelere mensup kadınlar iki hane arasında bağ kurdukları, kocalarının mallarını korudukları ve hanenin bir nevi başı gibi oldukları için bir otorite kaynağı gibi durmaktadırlar.

Benzer şekilde Mary Ann Fay, Memluk hanesinin XVIII. yüzyıldaki politik sistemini ve elit kadınların bu sistem içindeki pozisyonunu ve rollerini anlamaya çalışır. Fay, hukukî bir kaynak olan vakfiye defterlerini kullanarak aile ve hane yapılarını inceler. Kadınların evlilik yolu ile sahip oldukları ekonomik güç ve kurdukları patronaj sistemi sayesinde politik sistemin bir parçası olduğunu belirtir. Amir ölünce yerine geçen kişinin, ölenin dul karısı ile evlenmek zorunda olması veya kadının dünyaya getirdiği erkek çocuğun babasının yerine geçmesi ve kadının ölen kocasının mallarına sahip olması gerçeği kadınların Memluk politik sisteminin devamında önemli rol oynamalarına ve söz sahibi olmalarına neden olmuştur.⁹²

Yakın zamanda Beshara Doumani tarafından hazırlanan kitap, aile tarihi konusunda en son gelişmeleri ve yaklaşımları toparlayıcı mahiyettedir.⁹³ Kitabın içindeki makaleler, "aile ve hane yapısı", "aile ve mal", "aile ve İslam hukuku" ve "yöntem olarak aile" adlı başlıklardan oluşur. Bu makaleler genel olarak kadın ile ilgilenmeyip aile kurumu üzerinde yoğunlaştığı ve tamamı Osmanlı dönemi ailesini ele almadığı için, bu çalışmada sadece Beshara Doumani ve Iris Agmon'ın makalelerinden bahsedilecektir. Beshara Doumani ve Iris Agmon aile bireyleri arasındaki tartışmaları kaydeden siciller üstünde durmakta⁹⁴ ve aile bireylerinin ve mahkemelerin bu tür problemler ile nasıl başa çıktıklarını görmeye çalışmaktadırlar.

Iris Agmon, metinlerin kritik bir okumasını yapar ve tarihçilerin okudukları metinlerin, sadece mahkemede geçenlerin bir özeti mahiyetinde olmasını

91 Jane Hathaway, "Marriage Alliances Among the Military Household of Ottoman Egypt", *Annales Islamologiques*, 1995, sy. 29, s. 133-149.

92 Mary Ann Fay, "The Ties That Bound", s. 155-173.

93 Beshara Doumani, (ed.), *Family History in the Middle East: Household, Property and Gender*, New York, 2003.

94 Araştırmacılara göre aile içi tartışmalar genelde kadının kocasından nafaka talebi, aile üyeleri arasında miras bölüşümü ve vakıfların yasa dışı kullanımı ile alakalı görünmektedir.

dan dolayı ortaya çıkabilecek problemler üstüne durur.⁹⁵ Agmon, Hayfa sicillerinin Tanzimat dönemi sonrasına ait olanları içinden münasebetleri kötüye giden çiftler arasındaki davaları ele almıştır ve mahkemenin aile ilişkilerini düzenleme ve özellikle kadınlar için mümkün olan faaliyet alanlarını belirlemedeki rolünü belirtir. Agmon, bunu davacıların mahkeme prosedürleri ile nasıl başa çıktıklarına ve geliştirdikleri stratejilere bakarak anlamaya çalışır. Dolayısıyla hukuk ve kadın ilişkisini hem kişiler açısından, hem de mahkemeler açısından yakalamaya çalışır. Agmon'un bu çalışması doğrudan kadını ele almayı aile üzerine yoğunlaşmış olsa da kadını yakından ilgilendirir. Agmon, liman şehirlerindeki şehirleşme koşullarının, özellikle alt ve orta-alt sınıf için geniş aile yapısını olumsuz etkilediğini belirtir. Ancak Agmon'a göre bu grup insan arasında mahkemede ailenin hukukî yapısı ile alakalı hadiseler, pederşahî aile yapısının güçlenmesine katkıda bulunmuş ve mahkemenin tavrı da bu gelişime destek olmuştur.⁹⁶

Beshara Doumani aynı kitap içinde yer alan makalesinde, XVIII. ve XIX. yüzyılların başlarında Nablus ve Trablus sicillerine bakarak mahkeme ve aile ilişkisini inceler.⁹⁷ Doumani'nin ulaştığı neticeye göre kadılar akrabalar arası ilişkileri düzenleyecek kıstasları belirler ve mahkemeler, aile ilişkilerinin ve hane yapılarının tekrar şekillenmesinde belirleyici bir alan olarak yer alır.

Bakıldığında aile tarihi üstüne yapılan çalışmalarında iki eğilim görülmektedir. Birinci grup, yukarıda örnekleri verildiği gibi, daha ziyade aile ilişkileri ve cinsiyetler arası ilişkiler meselesi üstüne yoğunlaşırken, ikinci grup, hane yapıları ve oluşumları üstüne durur.⁹⁸ İkinci grup çalışmalar, ilk grup kadar kadın meselesi ile doğrudan alakalı değildir. Örneğin Irini Renieri, sicilleri kullanarak XIX. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Hıristiyan cemaatlerin hane yapılarını inceler. Yazar, çalışmasını, geniş hane yapısının pederşahî aile yapısının işleyişine

95 Iris Agmon, "Text, Court and Family in Late Nineteenth Century Palestine", *Family History in the Middle East: Household, Property and Gender*, Beshara Doumani, (ed.), New York, 2003, s. 201-229. Ayrıca bkz.: Iris Agmon, "The Family and the Ability to Negotiate", *Islamic Law and Society*, 1995, c. II, sy. 3, s. 320-340.

96 Nelly Hanna kadınların mahkemede verdikleri kararların kadınların aleyhine olan pederşahî aile yapısını zayıflatır mahiyette olduğunu belirtir. Bkz.: Nelly Hanna, "Marriage Among Merchant Families in Seventeenth Century Cairo", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 143-155.

97 Beshara Doumani, "Adjudicating Family: The Islamic Court and Disputes between Kin in Greater Syria, 1700-1860", *Family History in the Middle East: Household, Property and Gender*, s. 173-201.

98 XX. yüzyıl İstanbul haneleri üzerine yapılan çalışmalara bir örnek için bkz.: Alan Duben ve Cem Behar, *Istanbul Households, Marriage, Family and Fertility 1880-1940*, Cambridge, 1991. Yazarlar, demografik tarihi yöntemlerini uygulayarak ve nüfus sayımlarını kullanarak İstanbul'da ailenin tarihini yazmışlardır. XIX. yüzyıl İstanbul'unda ailenin küçük olduğunu, evlilik yaşının geç olduğunu ve aile planlamasının yaygın olduğunu belirtirler.

daha uygun olduğu görüşü üstüne kurar.⁹⁹ Çalıştığı bölgede geniş aile yapılarının yaygın olduğunu ve evli çiftlerin erkeğin ailesi ile birlikte yaşamaları gibi pederşahî aile sisteminin özelliklerinin bu bölgede hüküm sürdüğünü vurgular.

Kenneth Cuno'nun Mısır'ın taşralı ayan aileleri hakkındaki incelemesi de benzer nitelikte bir çalışmadır. Fetva kitaplarındaki miras hukuku ile alakalı hükümlere bakarak hane yapısını gözler önüne sermeye çalışır. Cuno, bu grubun XIX. yüzyılda ekonomik ve politik güçlerini artırmak için geniş aile yapılarını tercih ettiklerini¹⁰⁰ ve mevcut hane yapısının kadının aile içindeki pozisyonu ve aile içindeki cinsiyetler arası ilişkiler hakkında fikir verdiğini belirtir.

Türkçe yayımlanan bazı çalışmalar da benzer şekilde tereke defterlerini kullanarak Osmanlı ailesini demografik açıdan değerlendirirler.¹⁰¹ Bu çalışmalar, aile yapısı üzerine yoğunlaşmakla birlikte kaçınılmaz olarak kadın terekelelerini de çalışma kapsamına dahil ederler. İstatistikî analize dayanan bu çalışmalar, ailenin nüfus yapısını görmek için mevcut bilgileri eş sayısı, çocuk sayısı, çocukların yaş ve cinsiyetleri gibi kriterler ışığında değerlendirmektedirler.¹⁰² Bu çalışmalar, İngilizce yayınlarda olduğu gibi mevcut verileri cinsiyetler arası ilişkileri veya kadınların aile içindeki pozisyonları gibi soruları anlamak için kullanmazlar.

F. Tereke Kullanımına Dayalı Çalışmalar

Hukuk kaynaklarına dayalı Osmanlı kadını hakkında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, terekelere dayalı çalışmalar ayrı bir grup oluşturur. Tereke defterlerine dayanan çalışmalar kadınların sosyal, kültürel, ekonomik ve özel yaşamları hakkında zengin bilgiler sunması açısından ayrı bir bölümde bahsedilmeye uygun görülmüştür.

Tereke defterlerinin en tipik kullanımı, mevcut bilgilerin belli birtakım kategoriler altında sınıflandırılıp istatistikî olarak değerlendirilmesi şeklindedir. Bu çalışmaların bazıları doğrudan kadın üstüne olmamakla birlikte kadınları da araştırma kapsamına dahil etmektedirler. Tereke kayıtlarının sosyal ve ekonomik tarih için paha biçilmez bir değere sahip olduğunu ilk keşfeden ve bu

99 İrini Renieri, "Household Formation in 19th Century Anatolia: A Case Study of a Turkish Speaking Orthodox Christian Community", *IJMES*, 2002, sy.34, s. 495-517.

100 Kenneth Cuno, "Joint Family Households and Rural Notables in Nineteenth Century Egypt". *IJMES*, 1995, sy.25, s. 485-502.

101 Ömer Demirel, Adnan Gürbüz ve Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, c. I, s. 97-161; Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Bellekten*, c. LIV, sy. 211, s. 945-961. Ayrıca dolaylı da olsa bkz.: Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul, 1988 ve Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *T.T.K. Belgeler*, 1966, sy. 5-6, s. 1-472.

102 Çalışmalar, Osmanlı'da çok eşliliğin yaygın olmadığını, çocuk sayısının fazla olmadığını ve Osmanlı aile yapısının çekirdek aile tipinde olduğunu belirtirler.

konuda örnek çalışmalar ortaya koyan Ömer Lütfi Barkan olmuştur.¹⁰³ Hüseyin Özdeğer'in, terekeleri inceleyerek 1463-1640 yılları arasında Bursa halkının farklılıklarını ortaya koyduğu eseri benzer nitelikteki bir çalışmadır. Özdeğer, birinci bölümde, tereke sahiplerinin içtimaî, medenî ve ailevî durumlarını inceleyen, ikinci bölümde tereke sahiplerinin eşyaları, gayri menkulleri, alacak ve borçları, sahip oldukları cariye sayıları ve servet durumları üstünde durur.¹⁰⁴ Özdeğer, tereke sahiplerini, evli, dul, bekar, Müslüman, gayrimüslim, hür ve köle gibi başlıklar altında gruplandırarak istatistikî ölçümler yapar. Kimlerin kimlerle evlendiklerini, eş sayısı, çocuk sayısı ve çocukların cinsiyeti gibi aile ile alakalı bilgilere ulaşır. Erkeklerin ölüm oranlarının kadınlardan daha fazla olduğunu belirtir.¹⁰⁵ Ayrıca Özdeğer tereke kayıtlarını tahrir defterleri ile paralel kullanarak ölen kişiler hakkında daha geniş bir bilgiye sahip olmuştur.

Tereke defterleri üstüne benzer bir çalışma Said Öztürk tarafından yapılmıştır.¹⁰⁶ Said Öztürk XVII. yüzyılda Askerî Kassam'a ait İstanbul tereke defterlerini incelediği çalışmasında, askerî sınıf mensuplarının sosyo-ekonomik konumlarını anlamaya çalışmıştır. Mevcut terekeleri, sahiplerinin cinsiyetlerine, medeni hallerine, varis sayısına, eş sayısına, çocuk sayısına, meslek gruplarına, vefat ediş, yer, tarih ve şekillerine, servet dağılımlarına göre teferruatlı ve istatistikî bir şekilde incelemiştir. Ayrıca Öztürk, serveti oluşturan mal gruplarını inceleyerek, askerî sınıf mensuplarının menkul ve gayri menkul mal tercihlerini ve sahip olunan bu malların birbirleri ile oranlarını görmeye çalışır.¹⁰⁷ Öztürk bütün bu kriterleri kadın ve erkek için ayrı ayrı ve kimi zaman mukayeseli bir şekilde belirtmektedir. Örneğin kadınların servet miktarının erkeklere kıyasla daha az olduğunu, kadınlarda ziynet eşyası bulunurken erkeklerde silahın bulunduğu vs. gibi tespitlerde bulunur.¹⁰⁸ Mehir ve nafaka bahsinde, Öztürk, kadınların mehir miktarlarını, düşük ve yüksek mehir sahibi kadınların özellikleri ve kimlerle evli oldukları gibi istatistikî değerlendirmeler yapar.¹⁰⁹ Barkan, Özdeğer ve Öztürk'ün çalışmaları teferruatlı istatistikî çalışmalar niteliğinde olup mevcut neticelerin –örneğin tek eşlilik yaygındı, çocuk sayısı fazla değildi gibi- bir aktarımı şeklindedir. Diğer bazı tereke kaynaklı çalışmalar, terekeleri daha yaratıcı ve eleştirel bir gözle kullanarak belgede okunmayı görme eğilimindedir.

103 Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)."

104 Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*.

105 A.g.e., s. 19.

106 Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait XVII. Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul, 1994.

107 A.g.e., s. 144-235. Öztürk, kadınların servetlerini oluşturan nakit, alacak ve diğer emtia ile borç, harcama ve net bakiyenin miktar ve oranını değerlendirmekte ve erkek ve kadınlar için mevcut verileri her bir grup için mukayese etmektedir.

108 A.g.e., s. 138-144.

109 A.g.e., s. 220-235.

Örneğin Yvonne Seng, Üsküdar halkının günlük hayatını anlamak üzere Üsküdar sicillerinde yer alan terekeleri inceleyerek sosyo-ekonomik ilişkileri yakalamaya çalışır.¹¹⁰ Seng'in doktora çalışması, sicillerde yer alan hükümlerin transkripsiyonu ve sınıflandırılması şeklinde yapılan tez çalışmalarından farklılaşan ilk tezlerden biri olup, sicillerin ve özellikle terekelerin belli bir soru etrafında ve yaratıcı bir şekilde kullanılabilceğini gösteren ilk başarılı örneklerden biri gibi durmaktadır.

Seng, günlük hayatı anlamak için, sosyal ilişkiler, mal sahipliği, ekonomik muameleler, sosyal statü, cinsiyet gibi belli bazı konularda değerlendirmelerde bulunur. İncelediği insanları, askerî sınıf, semtin sakinleri, seyyahlar ve kadınlar şeklinde farklı gruplara ayırır ve gruplar arası ilişkilere bakar. Tereke analizinin, kadınların günlük hayatlarına ilişkin olarak, sicil kayıtlarında bulunandan daha fazla bilgi içerdiğini belirtir. Kadınların diğer insanlar ile olan ilişkilerine, sosyal ve ekonomik pozisyonlarına bakan Seng, kadınların mahkemeye başvurmalarının bu sürece dahil olmalarını sağladığını belirtir.

Terekelerde yer alan eşyalar, insanların maddî kültürleri, günlük yaşamları ve ekonomik durumları hakkında bilgi verir. Hangi eşyanın hangi gruba ait olduğu, bir toplumda zengin ve fakir olmanın anlamının ne olduğu veya ailenin kaç kişiden oluştuğu vb. gibi sorular terekelerin dikkatli analizleri neticesinde cevaplanabilir. Kadınları düşük gelirliler ve orta gelirliler diye iki sınıfa ayırır ve mukayese eder. Bu sınıflara mensup kadınların sahip oldukları eşyalara bakarak –örneğin, fakir kadının ne sahibi olabileceği ve yaşam standardının ne olabileceği gibi- belli soruların cevabını arar. Seng'e göre bir kadın çiftçi karısı olabilir, fakat fakir değildir. Seng, ayrıca mal sahipliği meselesi gibi farklı konular üzerinde durur. O dönem toplumunda ev sahibi olmanın çok büyük bir şey olmadığını, çobanın karısının bile ev sahibi olabildiğini belirtir. Böylece Seng, sosyal ve ekonomik sınıflandırmalar arası sorgulamalarda bulunur ve bilinen kalıpları tekrar değerlendirir.¹¹¹

Seng, terekelere bakarak, kadın ve mahkemeler arasındaki yakın ilişkiyi bir kez daha Üsküdar merkezinde vurgular. Seng'in çalışması Jennings ile birlikte savunulmaya başlayan görüşlerin bir uzantısı niteliğinde değerlendirilebilir. Kadınların hukuk ve geleneğin kurbanları oldukları yolundaki söylemin doğru olmadığını belirten Seng, mahkemelerin kadınların haklarını korudukları ve kadınların mahkemeleri kullanma konusunda oldukça bilinçli oldukları şeklindeki bilinen birtakım iddiaları kendi tezinde tekrarlar.

Benzer şekilde Tülay Artan, Eyüp sicillerinde yer alan terekelere bakarak, İstanbul'un belli bir bölgesinde statü, meslek, gelir düzeyleri ve yaşam mekanla-

110 Yvonne Seng, "The Üsküdar Estates (Tereke) As Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524", Doktora Tezi, Chicago: The University of Chicago, 1991.

111 A.g.t., s. 230-273.

rı ile bir tüketim grubu tanımlamak ister.¹¹² Artan'ın çalışması, Seng'in tezi gibi sicillerde yer alan terekelerin belli bir soruyu cevaplamak üzere kullanılması şeklindedir. Mevcut malzemeyi, kaynakta görünmeyen, okunmayan bir meseleyi anlamak için kullanan Artan, kadınların terekelerinde yer alan eşyaların hanedan üyelerinin terekeleri ve çeyizleri ile mukayese ederek, hangi eşyalar lüks olduğu ya da tüketimin yaygın olup olmadığı türünden sorular üstünde durur.

Tereke kullanımına dayalı özgün çalışmalardan biri de Colette Establet ve Jean Paul Pascual'ın XVIII. yüzyıl başında Şam'da yaşayan kadınların ve erkeklerin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarını tahlile çalışan araştırmasıdır.¹¹³ Terekeleri cinsiyet perspektifinden inceleyen yazarlar, kadın ve erkek terekelerini mukayeseli bir bakış açısı ile değerlendirirler. Mirasın varisler arasında nasıl paylaşıldığını, cinsiyet ve sosyal sınıf gibi kriterleri göz önünde tutarak inceleyerler. Establet ve Pascual, kadınlara erkeklere kıyasla babalarından daha az miras intikal ettiğini, kadınların erkeklere kıyasla daha fakir olduklarını belirtir ve bu durumu eşitsizlik olarak değerlendirirler. Toplumun fakir kesimi söz konusu olduğunda, kadın ve erkek arasında daha fazla eşitlik görünüyor olmasına rağmen, zengin kesimde kadınlar erkeklerden on kat daha fakir görünmektedir.¹¹⁴ Bu durum miras söz konusu olduğunda sosyal statünün cinsiyetten daha belirleyici bir rol oynadığı şeklinde neticelenir. Establet ve Pascual, terekelerde yer alan eşyaları cinsiyet ve statü açısından değerlendirir ve kadınların erkeklere kıyasla daha fazla, ancak daha az değerli eşyaya sahip olduklarını belirtir. Ayrıca yazarlar mevcut eşyalara bakarak kadınların günlük yaşamları hakkında da fikir yürütürler ve kişilerin sosyal statülerinin sahip oldukları eşyalarda belirleyici rol oynadığını vurgularlar. Kadınların erkeklere kıyasla daha az kıyafete sahip olmasını, kadınların kamu alanında daha az bulunmaları ile açıklarlar. Ayrıca terekeleri sınıf ve cinsiyet bazında inceleyen yazarlar, Şam'da sosyal statüye dayalı ayırımın çok belirgin olduğunu, örneğin fakir erkeklerin fakir kadınlar ile evlendiklerini belirtirler.¹¹⁵

112 Tülay Artan", Terekeler Işığında XVIII. Yüzyıl Başlarında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış", *XVIII. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tülay Artan, (ed.), İstanbul, 1998, s. 49-64.

113 Colette Establet ve Jean Paul Pascual, "Women in the Damascene Families Around 1700", *JESHO*, 2002, c. XLV, sy. 3, s. 301-319. Establet ve Pascual, terekeleri kullanarak iki çalışma daha yapmışlardır. Bkz.: Colette Establet ve Jean Paul Pascual, *Families et Fortunes a Damas, 450 Foyers Damasains en 1700*, Şam, 1994 ve a.mlf., *Ultime Voyage pour la Mecque, Les inventaires apres deces de pelerins morts a Damas vers 1700*, Şam, 1998. Şam sicillerinde yer alan 628 terekeyi kullanarak ve otuz yıllık bir dönemi tarayarak hazırladıkları ilk çalışmalarının giriş kısmında, tereke kullanımı ile alakalı problemlere değinmektedirler. Bkz.: Dror Ze'evi, "The Use of Ottoman Shari'a Court Records as a Source for the Middle Eastern Social History: A Reappraisal", s. 44.

114 A.g.e., s. 304.

115 A.g.e., s. 306.

Tereke kullanımına dayalı benzer bir çalışma Abdul-Karim Rafeq tarafından şam sicillerine dayanarak yapılmıştır.¹¹⁶ Yazar, iki farklı döneme ait terekeleri inceleyerek, şamlı kadınların statülerindeki değişiklikleri ve devamlılıkları görmeye çalışır. Farklı zaman dilimlerinde aile yaşamını görmeye ve kadınları tanımaya çalışan yazar, zaman içinde ailenin küçüldüğünü, çocuk sayısının azaldığını ve dul kadın sayısının arttığını belirtir. Ayrıca, ikinci dönemde kadınların mehir miktarlarında görülen artışı, kadınların daha bilinçlenmiş olma ihtimali ile açıklar.¹¹⁷ Rafeq, Establet ve Pascual gibi, kadın ve erkek terekelerini mukayeseli bir şekilde kullanır ve kadın ve erkeklerin sahip oldukları eşyaları karşılaştırarak kadınların ve erkeklerin rollerini anlamaya çalışır. Nitekim, erkeklerde daha fazla kıyafet eşyası bulunurken, kadınlarda daha ziyade yatak takımlarının bulunmasının kadınların erkeklere kıyasla daha fazla evde vakit geçirmeleri ile alakalı olduğunu belirtir.¹¹⁸

Faroqhi'nin kadın terekelerine dayanarak kaleme aldığı makaleleri, Osmanlı kadınının materyal dünyasını ve aile yaşamını farklı açılardan görmeye çalışır. Faroqhi, tereke defterlerini kadınların XV. yüzyıl kıyafetleri ve giyim alışkanlıkları hakkında bilgi almak için kullanır.¹¹⁹ Zengin kadınların ne tür kıyafetlere sahip oldukları sorusu üzerinde durur ve zengin kadınların bile çok geniş bir gardıroba sahip olmadıklarını belirtir.¹²⁰ Faroqhi, kıyafet söz konusu olduğunda XVIII. yüzyılda yaşayan zengin kadınların, XV. yüzyılda yaşayan kadınlara kıyasla daha fazla kıyafete sahip olduklarını belirtir.¹²¹

Faroqhi, diğer bir makalesinde, XIX. yüzyılda yaşayan iki zengin taşralı kadının terekelerini inceleyerek kadınların sahip oldukları mal varlıklarının değerlendirmesini yapar.¹²² Kadınların ticarî yatırımlarını, şehirdeki ve kırsal kesimdeki gayri menkullerini, ev eşyalarını ve borçlarını birbiri ile oranlayarak kadınların nasıl bir aileye mensup olduklarını ve bu durumun kadınların tercihlerini ve yaşamlarını nasıl etkilediğini tespit etmeye çalışır.

G. Yeni Açılımlar: Mekan Kullanımı ve Dil Analizi

Hukuk kaynakları verimli bir şekilde kullanıldığında Osmanlı kadınının farklı yaşam tecrübelerinin görülebileceğini gösteren konulardan biri, Osman-

116 Abdul-Karim Rafeq, "Damascene Women in Probate Inventories, Two Samples; 1169 A.H./1755-56-1258/1842-43", *Arts, Women and Scholars: Studies in Ottoman Society and Culture, Festschrift Hans Georg Majer*, c. I, İstanbul, 2002. s. 265-279.

117 A.g.e., s. 273.

118 Aynı yerde.

119 Suraiya Faroqhi, "Female Costumes in Late Fifteenth-Century Bursa", *Stories of Men and Women*, s. 63-74.

120 A.g.e., s. 71.

121 A.g.e., s. 72.

122 Suraiya Faroqhi, "Two Women of Substance", *Stories of Men and Women*, s. 151-166.

lı kadınlarının mekan kullanımı üzerine yapılan çalışmalardır. Kadın çalışmalarının; her sınıfa mensup kadınların aynı oranda mahkemeleri kullanmadıklarını, üst sınıfın daha az görünürlüğe sahip olduğunu vurgulaması, farklı sınıf kadınların farklı mekan algılarına sahip olduğu fikrinin gelişmesine neden olmuştur.¹²³

Dina Rızk Khoury, sicilleri ve alternatif diğer kaynakları kullanarak XVIII. yüzyıl Musul’unda farklı sınıflara mensup kadınların kamu ve özel alan kullanımını meselesine bakar.¹²⁴ Kamu alanı kullanımında bir hiyerarşi olduğunu ve kamu alanı sınırlarının farklı sınıflara mensup kadınlar için farklı anlamlar ifade ettiğini belirtir. Khoury, üst sınıf kadınının vaktini geniş evinde geçirdiğini, orta sınıf kadınının kendisini mahalle ile ifade ettiğini, aşağı sınıf kadınının ise kamu alanında en fazla hareket alanına sahip olduğunu belirtmektedir.¹²⁵ Aynı şekilde kadı mahkemelerini kullanmak farklı sınıflara mensup kadınlar için farklılıklar göstermektedir. Genelde üst sınıf kadın, problemlerini, ya gayri resmi yollarla, ya vekil göndererek, ya da mahkemenin görevlendirdiği ve evleri ziyaret eden görevliler yolu ile çözümlenmektedir. Bu durumda mahkemeler daha ziyade orta sınıf ve mahkeme masraflarını karşılayabilen alt sınıf tarafından kullanılıyor gibi görünmektedir.¹²⁶

Fatma Müge Göçek ve Mark Baer, XVIII. yüzyıl Galata sicillerini kullanarak kadınların maddi kültürleri ve Galata’daki mekan kullanımı konusunda yazırlar.¹²⁷ Sıradan bir kadının sosyal sınırlarının nasıl çizileceği sorusu üzerinde dururlar. Fakat yazırlar, kadınların hareket alanlarını çizirken, yaygın olan ‘özel’ ve ‘kamu’ ayrımını yeterli bulmayıp ‘kadınların tecrübeleri’ olarak adlandırdıkları alternatif bir model benimserler. Kadınların aktivitelerinin ve hareket alanlarının hukukî alan [kadı mahkemelerini veya gayrimüslim mahkemelerini kullanmaları], fiziksel alan [Galata mahallesi] ve insanların geçmişleri [dinî ve etnik yapıları] gibi faktörlerden beslendiğini düşünürler.

123 Yvonne Seng, “Standing at the Gates of Justice: Women in the Law Courts of Early-Sixteenth-Century Üsküdar, Istanbul”, s. 184-206. Seng, çalışmasında, evinden çıkmayan kadın portresinin üst grup kadını daha fazla temsil ettiğini belirtir.

124 Dina Rizk Khoury, “Slippers at the Entrance or Behind Closed Doors: Domestic and Public Spaces for Mosuli Women”, *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 105-128; a.mlf., “Drawing Boundaries and Defining Spaces: Women and Space in Ottoman Iraq”, *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 173-191.

125 Örneğin Mary Ann Fay, Mısır elit kadını için kamu ve özel alan ayrımının bulunmadığını, hepsinin aynı çatı altında toplandığını belirtir. Bkz.: Mary Ann Fay, “Women and Waqf: Property, Power, and the Domain of Gender in Eighteenth Century Egypt”, s. 28-48.

126 Fariba Shahr, genel olarak orta sınıfa mensub kadınların mahkemelere başvurduklarını belirtir. Bkz.: “Ottoman Women and the Tradition of Seeking Justice in the Eighteenth Century”, s. 253-264.

127 Fatma Müge Göçek ve Mark Baer, “Social Boundaries of Ottoman Women’s Experience in Eighteenth Century Galata Court Records”, s. 48-66.

Benzer şekilde Leslie Peirce'in sicillerde dil ve terminolojiyi incelediği makalesi, hukuk kaynaklarının, verimli kullanıldıkları takdirde, kadın yaşamı hakkında neler söyleyebileceğini gösteren başarılı bir diğer örnektir.¹²⁸ Leslie Peirce, hukuk kaynaklarında kadınlar ve erkekler için kullanılan ifadeleri inceleyerek, Osmanlı toplumunun, yaşamlarının farklı dönemlerinde insanları nasıl gördüğünü inceleyen terminoloji analizine dayalı farklı ve orijinal bir çalışma yapar. Kanunnamelere ve Antep Şer'iyeye sicillerine dayanarak hazırladığı çalışmasında Peirce, hukuk terimlerinin insanların yaşı büyüdükçe değişmesinden hareketle, terimlerin değiştiği dönemlerin insanların toplum içindeki pozisyonlarının değişimini yansıttığı görüşünü savunur. Cinsiyet ayrımına göre düzenlenmiş düzeni anlayabilmek için kelimelere bakar ve cinsiyete dair kuralların kimi zaman açıkça belirtilmediğini, fakat dil yolu ile ifade edildiğini belirtir. Farklı dönemlerde kadın ve erkek için uygun görülen rollerin ve ilişkilerin değişmesine paralel olarak, kadın ve erkek için kullanılan kelimelerin de farklılık gösterdiğini vurgular. Peirce, ayrıca, kadınlar için kullanılan kelimelerin, sınıfsal bir tarafı olduğunu da belirtir. Örneğin *hatun* kelimesinin genelde üst sınıf prestijli kadın için kullanıldığını iddia eder. Göçek ve Baer de, benzer şekilde sosyal hiyerarşi içinde kadınların statüsünü anlamak için dili incelediler.¹²⁹ Kadınların toplum içinde bazı hakları olmasına rağmen, mahkeme dilinin erkekleri kadınlara ve Müslümanları gayrimüslimlere üstün kıldığını vurgularlar.

H. Son Gelişmeler: Kadın ve Hukuk ilişkisi Üstüne Çalışmalar

Hukuk kaynaklarını temel alarak yapılan Osmanlı kadınına dair çalışmalar değerlendirilecek olursa, Tucker ve Peirce'in kadın ve hukuk ilişkisini sorguladıkları kitapları, bu konuda gelinen en son noktadır.¹³⁰ Tucker ve Peirce, kadın ve hukuk ilişkisini, hem kadınlar ve hem de hukuk sistemi açısından değerlendirirler ve insanların ve hukuk sisteminin birbiri ile sürekli iletişim ve etkileşim içinde oldukları gerçeği üstünde dururlar. Tucker ve Peirce'in kitapları son dönem yayımlanan makalelerde belirtilmeye başlanan kadı ve müftülerin kararlarının şartlara, kişiye ve olaya göre değişebildiğini ve kadıların cinsiyetler arası ilişkileri ve kadınların aile ve toplum içindeki rollerini, kadınların lehine şekillendirme de rol oynadıklarını belirten çalışmaların detaylandırılmış son noktası gibidir.

Örneğin Madeline Zilfi, Lale devrinde kadınların artan boşanma taleplerini incelediği makalesinde, Şemdanizade'den örnek vererek dönemin şartlarının

128 Leslie Peirce, "Seniority, Sexuality and Social Order, The Vocabulary of Gender in Early Modern Ottoman Society", *Women in the Ottoman Empire, Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, 1997.

129 Fatma Müge Göçek ve Mark Baer, a.g.m., s. 48-66.

130 Judith Tucker, *In the House of Law*; Leslie Peirce, *Morality Tales: Laws and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, California, 2003.

kadın ve erkek olmanın tarifini değiştirdiğini ve davaların, şaşırtıcı bir şekilde kadıların kadınlar lehine karar vermesi ile neticelendiğini belirtir.¹³¹ Benzer şekilde Iris Agmon da, XX. yüzyılın başlarında Filistin sicillerine bakarak boşanma meselesini inceler. Agmon verdiği bir örnekte, kadının muhatap olduğu kadınları kollamak için mevcut kuralları değiştirdiğini gösterir ve Agmon olayın izini sürerek bu kişinin ünlü bir liderin yakını olduğunu keşfeder.¹³² Fariba Zarinebaf-Shahr zina ile alakalı sicillerde yer alan örneklerle bakarak, kadınların XVIII. yüzyılda mahkemeleri daha rahatlıkla kullandıklarını ve kadıların kararlarının da dönemin şartlarına uygun olarak daha esnek olduğunu belirtir. Yazar, Zilfi gibi dönemin değişen şartlarının, kadınların toplum içindeki pozisyonu ve hukuk sistemi tarafından nasıl görüldükleri meselesinde belirleyici olduğunu belirtir. Zina ile ilgili hükümlere bakarak Kanunnameler ile sicillerin bir mukayesesi yapar ve kanunnamelerde yer alan katı kurallara karşın, insanların mahkemeleri sıkça kullanmaları nedeniyle zina konusunda mahkeme kararlarının daha esnek görüldüğünü belirtir.¹³³

Tucker, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kudüs, Şam ve Nablus şehirlerinin sicillerine ve üç Filistinli ve Suriyeli müftünün fetvalarına bakarak İslam aile hukuku işleyişini ve bu işleyişin kadınlar üstündeki etkisini anlamaya çalışır. Tucker, İslam hukukunun manevra yapılabilir karakterini incelerken, sadece kadıların ve müftülerin değil, aynı zamanda bu sürece katkıda bulunan toplumun bireylerini de işin içine dahil eder. Çünkü toplumun bireylerinin yaşanmış tecrübelerinin ve mahkemede geliştirdikleri stratejilerin, kadıların ve müftülerin kararlarını etkilediğini ve bu durumun hukukî düşüncenin şekillenmesine katkıda bulunduğunu belirtir.¹³⁴ Böylelikle Tucker, müftülerin ve kadıların kararlarında muhatap oldukları kişilerin belirleyici rol oynayabildiği fikrini dile getirir. Bu iki yetkilinin kararlarının ve hukukî düşüncenin insanların zaman içinde geliştirdiği stratejilere bağlı olarak geliştiğini kabul eder.

131 Madeline Zilfi, "We Don't Get Along", s. 264-297.

132 Iris Agmon, "Muslim Women in Court according to the Sijill of Late Jaffa and Haifa: Some Methodological Problems", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 126-143.

133 Fariba Zarinebaf-Shahr, "Women and the Public Eye in Eighteenth Century Istanbul", *Women in the Medieval Islamic World*, C. Hambly, (ed.), s. 301-325. Makale boyutlarındaki benzer çalışmalar için bkz.: Iris Agmon, "Text, Court, and Family in Late Nineteenth Century Palestine", *Family History in the Middle East: Household, Property and Gender*, s. 201-229; Judith Tucker, "The Fullness of Affection: Mothering in the Islamic Law of Ottoman Syria and Palestine", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 232-253; a.mlf., "The Rights of Children and the Responsibilities of Women: Women as Wasis in Ottoman Aleppo, 1770-1840", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 219-236; Amira Sonbol, "Rape and Law in Ottoman and Modern Egypt", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, s. 14-232.

134 Judith Tucker, *In the House of Law*, s. 1-11.

Tucker'ın bu görüşleri, Leslie Peirce tarafından da belirtilir. Peirce, kadınların erkeklere kıyasla haklarını korumak için daha fazla uğraşmak zorunda kaldıklarını, fakat bu durumun, farklı stratejilerin oluşumu ile neticelendiğini belirtir. Leslie Peirce, kitabını -çocuk gelin İne'nin yaşadığı çıkmazı, Hacıye Sabah'ın sapkın mezhep mahkemesi ve hamile olan köylü kızı Fatma'nın hikayeleri gibi- üç kadının üç farklı hikayesi üstüne kurarak, kadınların kendi kişisel problemlerini çözmek için hukukî alanda geliştirdikleri yollar ve stratejiler hakkında bilgi verir. Örneğin insanların mahkemede nasıl konuştukları meselesi üstünde durarak, neden bazı konularda erkek ve kadınların konuşmalarının birbirinden farklılaştığını ve bazı konularda aynı olduğu sorusu üzerinde durur. Yazar, mevcut hukukî probleme göre, mahkemede kullanılan dilin değiştiğini belirtir. Örneğin, boşanma ve mal gibi resmî hukukun sınırlarını net bir şekilde çizdiği konularda kadın ve erkek sesleri birbirine benzer bir şekilde kaydedilir. Ancak kadın-erkek arasındaki problemler veya namus ile alakalı konular gibi resmi hukukta sınırları net çizilmemiş olan meselelerde kadın ve erkek seslerinin birbirinden farklılaştığı ve kadın ve erkeklerin mahkemede farklı stratejiler geliştirdikleri görülür.¹³⁵

Tucker ve Peirce'in bahsettiği kadınların mahkemede geliştirdikleri stratejiler konusunda Iris Agmon'un çalışmaları, bu konuda hazırlanan ilk örneklerdendir. Agmon, doktora çalışmasında, kadınların mahkemede avantajlı duruma geçebilmek için geliştirdikleri stratejilerden bahseder. Agmon, kadın ve hukuk ilişkisini anlamak için kadınların açısından, onların kimliğini ve potansiyel niyetlerini göz önünde bulundurarak olayı görmeye çalışır. Ayrıca olayları değerlendirirken -mahkemede geçen hadiseler, özel alandaki olaylar ve olayın geçtiği dönemin şartlarından oluşan- üç faktörün göz önünde tutulması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Iris Agmon, başka bir çalışmasında, kaynaklara kritik yaklaşım meselesi üstünde durur. Hayfa ve Yafa şehri kadınlarını konu eden eserinde Agmon, sicillerde yazılanlar ile gerçeğin kimi zaman farklı olabileceğini ve mahkemede birtakım stratejiler geliştirilebileceğini belirtir. Örneğin mahkemede mehir miktarı olarak kaydedilen miktarın, kişilerin sosyal statülerini tam olarak belirtmeyebileceğini, İslam hukukunda aranan kadın-erkek denkliliği ilkesini yakalamak üzere böyle davranılmış olabileceğini belirtir.¹³⁶ Ayrıca Agmon, diğer bir çalışmasında boşanma gibi hukuken karışık bir konuda davacının yaşının, ırkının, sosyal ve ekonomik statüsünün, mesleğinin, eğitiminin, akrabalık bağlarının ve hatta gizlediği birtakım niyetlerin onun mah-

¹³⁵ Leslie Peirce, *Morality Tales*, s. 11.

¹³⁶ Iris Agmon, "Woman and Society Muslim Women: The Shar'i Court and the Society of Jaffa and Haifa under Late Ottoman Rule (1900-1914)", Doktora Tezi, Hebrew Üniversitesi, 1994, s. 107-110.

kemedeki duruşu, söylemleri ve hatta geliştirebileceği gizli stratejiler hakkında bilgi verebileceğini belirtir.¹³⁷

Peirce'in kitabında mahkemeyi kullanan insanların yeri Tucker'ın kitabına kıyasla daha fazladır. Peirce, asıl olarak XVI. yüzyıl Antep sicillerini kullanarak, o dönemde yaşayan kadın ve erkeklerin kişisel, ailevi ve toplum ile alakalı problemlerini çözmek için yerel mahkemeleri nasıl kullandıklarına bakar. 1540-1541 senesine ait Antep sicillerini inceleyen Peirce, Tucker gibi, insanların mahkemede geliştirdikleri davranışların ve farklı uzlaşma yöntemlerinin, kadınların kararlarını etkilediğini belirtir. Böylece Peirce, kadın ve erkek Antep halkının hukuk sisteminin gelişmesinde ve yorumlanmasında oynadıkları rolü vurgular. Bazı konularda yerel mahkemelerin resmi hukuktan farklı hükümler içermesi ve farklı kararlar vermesi, insan ögesinin hukukun gelişimine ve tekrar yorumlanmasına yaptığı etkinin yansıması olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Peirce, mahkeme alanında geçen hadiseleri, yerel birtakım öğeleri düşünerek değerlendirir. Böylece, kişilerin Antep toplumunda tutunabilmelerinin, iyi tanınmaları ile doğrudan alakalı olduğu düşünülecek olursa, yazarın çalıştığı kadın karakterlerin mahkemede kadını haklı oldukları konusunda ikna etmek veya suçlu oldukları halde buna meşru bir kılıf uydurma girişimleri -hamile kalan genç kız Fatma örneğinde olduğu gibi- daha anlaşılabilir olmaktadır. Dolayısıyla yazar, insan ögesinin hukukun gelişimi ve yorumlanmasındaki katkısını Tucker'dan daha baskın bir biçimde vurgular.

Tucker, meseleyi hem kadınlar ve hem de İslam hukuku açısından değerlendirir ve kadınların ve müftülerin; hem İslam hukukunun gelişiminde ve değişiminde, hem de toplum içindeki kadın-erkek ilişkilerinin tekrar değerlendirilmesinde önemli rol oynadıklarını belirtir.¹³⁸ Tucker'a göre, cinslere göre ayrımın çok yoğun yaşandığı bir toplumda, müftüler bu görevleri ve hakları tas-

137 Iris Agmon, "Muslim Women in Court According to the Sijill of Late Jaffa and Haifa: Some Methodological Problems", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, s. 126-143. Benzer şekilde Mahmoud Yazbak, Tucker gibi XIX. yüzyıl Filistin sicillerini ve fetvalarını kullanarak kadınların, durumu kendi lehlerine çevirebilmek için geliştirdikleri stratejileri inceler. Yazbak, çocuk evliliklerini ve ergenlik çağı seçimi manasına gelen *hıyâr el-bulûğ* meselesini tartışır. Eğer çocuk evlilikleri, evlenen çocuğun velisi tarafından gerçekleştirilmiş ise evlenen çocuk evliliği hemen iptal edemez. Çocuk iken evlenen kız, eğer boşanmak istiyor ise, biyolojik olgunluğa eriştikten sonra mahkemeye başvurur ve ancak baba ve dede dışındaki veli tarafından evlendirilmiş ise evliliği fesh edebilir. Bu durumda kız, belli bir olgunluğa erişince, kendisine verilen *hıyâr el-bulûğ* hakkını kullanır fakat ilk adet dönemi şahitler huzurunda belirtmek durumundadır. Yazar bunu pederşahî bir toplum yapısında, kadınların kendi haklarını savunmak için zaten mevcut olan mekanizmaları kullanmaları şeklinde değerlendirir. Mahmoud Yazbak, "Minor Marriages and *Khıyar al-Bulugh* in Ottoman Palestine: A Note on Women's Strategies in a Patriarchal Society", *Islamic Law and Society*, 2002, c. IX, sy. 3, s. 386-410.

138 Judith Tucker, *In the House of Law*, s. 4.

vir eden bir rol oynayarak cinsiyet konusunda bilinçli bir İslam hukuku metodu geliştirirler.¹³⁹ Tucker, çalışmasında bilinenin aksine, İslam'ın kadınları nasıl algıladığı ile alakalı yanlış düşünceleri değiştirir mahiyette farklı bir müftü portresi çizer. Tucker'a göre müftüler, her ne kadar pederşahî geleneğe bağlı olsalar ve İslam hukukuyla belirlenmiş olan cinsiyetler arası ilişkilerin eşit olmayan yapısını değiştiremeseler de, erkek ve kadınların karşılıklı haklarını ve sorumluluklarını tekrar değerlendirerek, erkek hegemonyasına ve gücüne karşı kadın haklarını korur bir pozisyona girerler.¹⁴⁰ Tucker, XVIII. yüzyılda, Filistin'de ve Kudüs'te yaşayan Müslüman kadınının evlilik, boşanma, nafaka, ebeveynlerin rolleri, cinsellik ve üreme gibi aile hukukunun bir çok yönünü hukukî açıdan değerlendirerek, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hukukî metodun kadın-erkek ilişkilerini nasıl inşa ettiğine bakar. Örneğin, müftülerin kadınların mehirlerini almaları hakkında gösterdikleri ciddi tavrın, kadınlar üzerindeki pederşahî kontrolü yumuşatmak ve kadınların evliliğe güçlü bir şekilde girmelerini sağlamak için olduğunu belirtir.¹⁴¹ Ayrıca Tucker, müftülerin kadınların bekaretini test etme hakkını veren geleneği sorguladıklarını da dile getirir. Ebeveynlerin ayrılık ve boşanma sonrası çocuklarına karşı hak ve sorumluluklarını incelediği bölümde Tucker, pederşahî aile yapısının anneleri görece güçsüz kıldığını ve müftülerin ve kadınların verdikleri kararlarda ebeveynlerin rolleri ve mesuliyetleri hakkındaki görüşlerinin cinsiyet ayırımına dayalı olduğunu belirtir. Ancak kadınların otoritelerinin hukukî sınırların dışına çıkabildiğini gösteren örnekler sunar ve çocukların ve toplumun yararı söz konusu olduğunda müftülerin ve kadınların ebeveynlerin rollerinde birtakım değişiklikler yaparak örneğin anneyi çocuğun hukukî vasisi kabul edebildiklerini belirtir.¹⁴²

Boşanma konusunda Tucker'ın verdiği örnekler, İslam hukukunda boşanmanın erkek egemenliğini vurgulamasına rağmen, kadınların ve müftülerin başarılı bir şekilde bunu değiştirebildiklerine işaret eder. Boşanmanın adil olmayan ve cinsiyet ayırımına dayalı yapısı değişmemiştir, ancak kadınların ve müftülerin kadınlara verilen hakları tekrar gözden geçirerek ve kadınlara birtakım inisiyatifler vererek cinsiyete dayalı ayırımı yumuşatmaya çalıştıklarını belir-

139 A.g.e., s. 80.

140 A.g.e., s. 1-36.

141 A.g.e., s. 37-70.

142 A.g.e., s. 101-115. Imber de, Tucker gibi, müftülerin kararlarına bakarak, onların kadınların lehine karar vermek için başvurdukları sıradışı mekanizmalara bir örnek sunar. İslam hukukunda bir kişiyi zehirleyerek öldürme kaidesindeki birtakım ince detaylardan hareket eden müftülerin, bu kaideyi, Osmanlı toplumunda eski kocanın boşanmış olduğu karısı ile zina hadisesini örtbas etmek için, önceki eşin, herhangi bir mesuliyeti olmadan kocasını zehirleyebileceğini belirtirler. Bkz.: Colin Imber, "Why You Should Poison Your Husband: A Note on Liability in Hanafi Law in the Ottoman Period", *Islamic Law and Society*, 1994, c. 1, sy. 1, s. 206-216.

tir.¹⁴³ Fakat bütün bunlar, kadınların ve müftülerin her zaman kadınlar lehinde karar verdiği manasına gelmez ve kimi zaman kadı ve müftüler kendi aralarında uzlaşamaz ve aynı dönemde yaşamış iki müftü aynı konuda farklı da düşünebilir. Tucker, kadı ve müftülerin kararlarının zamana, mekana ve insanların ihtiyaçlarına göre değiştiğini vurgulamaktadır.¹⁴⁴

Benzer şekilde Peirce da, bir yandan, İslam hukuku ve Osmanlı kanunnamelerinin, hiyerarşik bir toplumda kadınların erkeklere bağımlı oldukları gerçeğini hala vurguladıklarını belirtirken, öte yandan, kadınların haklarını korumaya çalıştıklarını da dile getirir. Ayrıca Peirce, hukuk, resmi kuralların tatbiki olarak değil de bir süreç olarak değerlendirildiğinde, yerel mahkemelerdeki uygulamanın, resmi hukuka kıyasla kadın-erkek farklılıklarını daha az vurgulayan bir yapıya dönüştüğünü vurgulayıp, hukuk sisteminin esnek yapısına da dikkat çekmektedir. Leslie Peirce, diğer bir çalışmasında, İslam hukukunda kadın üzerinde en negatif etkiye sahip olduğu düşünülen boşanma meselesini anlamak için XVII. yüzyılda Antep'te mahkemelerin, sözlü şahitliği nasıl yazılı metne çevirdiğine bakar. Peirce, hukukî prosedürü değerlendirerek bu sürecin mahkemelerin rolleri konusunda ne anlama geldiğini ve ne derecede kadınları kolladığını sorgular.¹⁴⁶ Peirce'a göre mahkemeler, sözlü dialogları yazılı metne aktarma sürecinde kişilerin ve toplumun iyiliğini gözetmektedir.¹⁴⁷

143 Özellikle kocaların kayıp olduğu veya buluş çağına ermiş kadınların evliliği fesh etmesi ile ilgili durumlarda, kadınların ve müftülerin inisiyatifleri daha yoğun görülmektedir. Tucker, "Hanefi hukukuna göre, eğer koca karısını geçindiremiyor ise Hanefi kadınlar evliliği fesh edemez, fakat bu durumda kadınlar Şafi ve Hanbeli hukukuna başvurarak evliliği fesh edebilirler" der. Tucker, Kudüs'te geçen benzer başka bir örnek daha sunar. Bu örnekte, büyükanne torununun ödenmemiş mehrini alabilmek için mahkemeye başvurur ve evliliği bitirmesi için mahkemeden Şafi kadı taleb eder. Tucker, kadınların ve müftülerin Şafi ve Hanbeli mezheplerine başvurmalarının kadınları korumak amacıyla olduğunu belirtiyor. Bkz.: Judith Tucker, *In the House of Law*, s. 112.

144 Örneğin, Anadolu'nun her bölgesinin Şafi uygulamasını kabul etmediğini ve bu durumda kadının evliliğini fesh edemediğini belirtir. Bkz.: A.g.e., s. 17.

145 Leslie Peirce, "She is Trouble and I Will Divorce Her: Orality, Honor, and Divorce in the Ottoman Court of 'Aintab", *Women in the Medieval Islamic World: Power, Patronage, Piety*, s. 269-300.

146 XV. yüzyıl Memlük toplumu için yapılan benzer bir çalışma için bkz.: Carl Petry, "Conjugal Rights versus Class Prerogatives, A Divorce case in Mamluk Cairo", *Women in the Medieval Islamic World*, s. 226-240. Petry, genç bir kadının evlilik ile alakalı hakları ihlal ettiği gerekçesi ile Memlük üst sınıfına mensup kocasından boşanmak için mahkemeye başvurmasını ve hakimın hukukî haklar ve sınıf farklılıkları arasındaki gerginliği nasıl hallettiği meselesi üstünde durur.

147 Peirce, çalışmasında, dil meselesinde kadınların inisiyatifini görmeye çalışır. Dror Ze'evi, sicillerin kaydı esnasında doğal olarak gerçekleştirilecek problemlere değinir. Dror Ze'evi'nin sicillerin dili konusundaki eleştirisi için bkz.: Dror Ze'evi, "The Use of Shari'a Court Records", *Islamic Law and Society*, 1998, s. 51-52. Ze'evi kelimelerin söylendiği an ile yazıldığı an arasında zaman farkı olduğunu, dolayısıyla söylenen ile yazılan arasında fark olabileceğini belirtir. Ayrıca konuşma dilinden yazı diline geçerken birtakım kayıplar yaşanabilmesinin ihtimal dahilinde olduğunu ifade eder.

Tucker'a göre hukukî doktrin üzerinde oynanabilmesi, cinsiyete bağılı sosyal rollerin tarifinde bir esneklik sağlamaktadır. Kadılar ve müftüler bazı durumlarda kadın ve erkek arasındaki dengesizliği azaltmak için kendi inisiyatiflerini kullanarak resmi hukukun öngördüğünden daha esnek kararlara varırlar. Tucker, verdiği örnekler ile müftülerin değışen ihtiyaçlara göre yeni hukukî prosedürler geliştirdiklerini belirtir ve böylece 'IX. yüzyıldan bu yana ictihad kapısı kapalı ve İslam hukuku statik idi' şeklindeki fikri reddeden bir tavır sergiler. Tucker'a göre Hanefi İslam hukukunun kadın-erkek ilişkileri konusunda geliştirdiğı metot, belli bir coğrafyada vuku bulan canlı örneklere bir cevap niteliğı taşıır. Tucker, kitabında değışimlere uyum sağlamanın hukukta da gözlenildiğini belirtir ve bunun fetva mekanizması yolu ile gerçekleştiğini belirtir. Böylece, bütün kitap boyunca Tucker, müftülerin kendi mezheplerinin hukukî görüşlerini farklı durumlara göre tekrar değerlendirme gayretlerini sergiler. Imber, Tucker'a getirdiğı eleştirisinde, Tucker'ın XVII. ve XVIII. yüzyıl Filistini ve Suriyesi için verdiğı İslam hukuku ile ilgili örneklerin, o coğrafyaya ve o döneme mahsus olmadığını, farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde de benzer uygulamalara rastlandığını belirtir.¹⁴⁸ Tucker, İslam hukukunun dinamik bir işleyişe sahip olduğı görüşünü savunur iken, Imber, Tucker'ın verdiğı örnekleri farklı bir neticeye ulaşmak için kullanır ve zannedildiğı kadar müftülerin yeni hukukî prosedürler geliştirmedini belirtip hukukun statik olduğunu vurgular. Imber'e göre Tucker, verdiğı örnekler ile farkında olmadan hukukun statik olduğunu göstermiştir. Imber, meseleye farklı bir perspektiften bakar. Örneğin Imber, "eğer İslam hukuku statik olmasa idi, müftüler şimdye kadar tecavüz konusunda net bir hukukî prosedür geliştirmiş olurlardı" der.¹⁴⁹

Peirce'ın adaleti bir yapı olarak değil, bir süreç olarak değerlendirmesi; hukuku, kullanıcılar ve adalet sağlayanlar arasında bir müzakere alanı olarak gör-

148 Colin Imber, "Reviews", *JESHO*, 2000, c. XLIII, sy. 2, s. 207-209.

149 Imber, zina ilgili bir makalesinde benzer görüşleri tekrarlamaktadır. Zina konusunda Kemal Paşazade, Çivizade ve Ebussuud Efendilerin fetvalarını inceleyen Imber, verdiğı bir örnekte, Kemalpaşazade'nin evliliğı kurtarmak için İslam hukukunun bir hükmünü gözardı ettiğini belirtir. Imber ve Tucker, müftülerin bazı durumlarda İslam hukukuna daha bağılı olduklarını, kimi zamanlarda ise daha esnek davrandıklarını belirtmeleri noktasında benzer sonuçlara ulaşırlar. Ancak Imber, genel olarak müftülerin İslam hukukunun belirlediğı çerçevenin dışına çıktıklarına dair bir örnek bulunmadığını, müftülerin alternatif görüşler geliştirmediklerini ve bunun mevcut terminolojinin ve kavramların yetersizliğinde açıkça görüldüğünü belirtir. Colin Imber, "Zina in Ottoman Law", *Contributions a l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, Jean-Louis Bacqué-Gramont ve Paul Dumont, (eds.), Belgium, 1983, s. 59-92. Imber, diğer bir makalesinde, üç şeyhülislamın evliliğin feshi ile alakalı verdiğı fetvaları inceler. Tucker, müftülerin kararlarına, kadın ve cinsiyet ilişkilerini nasıl gördüklerini anlamak üzere bakarken, Imber, meselenin kadın boyutu üzerinde durmayıp, hukukî boyutunu değerlendirmeye çalışır. Imber, fetvalarını incelediğı ayrı dönemlerde yaşayan üç müftünün aynı durumlarda farklı hükümler verebildiğine, daha sert veya esnek olabildiklerine dair örnekler verir ve iki dönem arasındaki tavır farklılıklarını Osmanlı idaresinin bu dönemdeki politikası ile açıklar. Bkz.: Colin Imber, "Involuntary Annulment of Marriage and its Solutions in Ottoman Law", *Turcica*, 1993, sy. 25, s. 39-73.

mesi ve dolayısıyla hukukun esnekliğini ve çeşitliliğini vurgulaması açısından Tucker'ın çalışmasına paralel bir yaklaşıma sahiptir. Ancak Peirce'in çalışmasını Tucker'ın çalışmasından ayıran bir nokta, Peirce'in, Osmanlı hukuk sistemini derinlemesine incelemeye çalışmasıdır. Peirce, işlediği hikayeler aracılığı ile adalet, toplum ve imparatorluk gibi daha geniş meseleler üzerinde durur. Osmanlı hukuk sistemi ve uyguladığı kanunlar ile ilgilenmekle birlikte, yerel bir mahkemeyi bir çok açıdan tanımak ve anlamak asıl amacı gibi durmaktadır. Kitabı diğer sicillerden hareketle yapılan çalışmalardan ayıran en önemli özellik, yazarın giriş kısmında belirttiği gibi, bir çok çalışmanın, sicilleri yerel sosyal uygulamaları anlamak için kullanmasına karşın, kendisinin bu malzemeyi, bizzat mahkemenin çalışmasını ve işleyişini anlamak üzere kullanmasıdır.¹⁵⁰ Bu noktada Peirce, İslam hukukunun ve Osmanlı kanunnamelerinin, Antep'deki hukuk sisteminde önemli olduğunu belirtse de sadece yerel yorumlamalar ve uygulamalar göz önünde tutulduğunda resmi kuralların bir anlam ve hayat kazandığını yazar.¹⁵¹ Fakat yine de ihtiyatlı davranıp, mahkemeyi hukuken özerk bir müesseseye görmekten ziyade geniş hukuk ağının önemli bir parçası olarak görmenin daha doğru olduğu gerçeğini vurgular. Peirce, hukukî kuralların ancak yerel yorumlamalar göz önüne alındığında bir anlam kazandığını savunur.¹⁵² Yazarın, hukukî işleyişin kanunnamelerde veya İslam hukukunda yer alan şekilden daha canlı ve sürprizlerle dolu olduğunu görmesi, Peirce'ı, hukukun yerel uygulanışına ve yerel halkın ulaşabildikleri hukukî kaynakları nasıl kullandıklarını, mahkemede ne tür stratejiler geliştirdiklerini ve hukuk sistemindeki birtakım değişikliklerin ve esnekliklerin insanların yaşamlarını nasıl etkilediğini görmek istemeye itmiştir. Peirce'in çalışması bu noktada Tucker'ın çalışmasından ayrılır. Tucker daha ziyade sicilleri ve fetvaları kullanarak, kadınların ve müftülerin kadınları ve kadın-erkek ilişkilerini nasıl gördükleri sorusu ile ilgilenir.

Peirce'in kitabının bir başka özelliği, genel eğilim olan uzun bir dönemde belli bir bölgeyi çalışma şeklinin aksine, Eylül 1540-Ekim 1541 dönemini kapsamasıdır. Peirce, seçiminin tesadüfi olmadığını, bu dönemde Antep'in İmparatorluğun idarî ve hukukî ağına dahil olmaya başladığını belirtir.¹⁵³ Bu detay, Osmanlı yerel hukuk sistemini genel hukuk sistemi içinde görmeye ve bunun insanlar üzerindeki etkisini değerlendirmeye çalışan Peirce için oldukça önemli bir özellik gibi durmaktadır. Yazar, yönetici rejimin Antep'teki tesirinin çok büyük olabileceği bir dönemde, yerel öğelerin hala oldukça belirleyici olduğunu göstermesi ile de bu tarihleri seçme nedenine ilişkin ipuçları vermektedir.

150 Leslie Peirce, *Morality Tales*, s. 1-19.

151 Judith Tucker, *In the House of Law*, s. 1

152 Bu noktada, Dror Ze'evi'nin sicil kullanımı ile ilgili makalesinde belirttiği, her mahkemenin kendi içinde ayrı değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği görüşü Peirce'in çalışmasında başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Bkz.: Dror Ze'evi, "The Use of Ottoman Shari'a Court Records", s. 53.

153 Leslie Peirce, *Morality Tales*, s. 3.

Peirce, kitabını üzerine kurduğu üç suçlu kadının, mahkemelerin tavrı neticesinde tekrar toplumun sosyal düzenine dahil olmalarının şaşırtıcı olmadığını belirtir ve bu durumu sosyal düzenin muhafazasını amaçlayan mahkemelerin politikası ile açıklar. Dolayısıyla, hukuk sisteminin yapısı ile mahkemede kadınların nasıl görüldüğü ve kadın-erkek ilişkileri meselesini nasıl değerlendirildiği arasında yakın bir ilişki vardır. Peirce, Jennings'den bu yana vurgulanan, kadınların mahkemeleri rahatlıkla ve sıklıkla kullandıkları gerçeğini mahkemelerin ve hukuk sisteminin yapısı ve işleyiş mantığı ile anlamlandırmaya çalışır.

Tucker, çalışmasını aile hukuku ile alakalı meselelerinin değerlendirilmesi şeklinde geliştirirken, Peirce yerel mahkemenin insanlar ile ilişkisini görmek, kadın ve erkek ilişkilerini hukuk aracılığı ile anlamak ve Antep mahkemesini Osmanlı ortamında tanımak gibi amaçlarından dolayı üç kadın karakter üzerine kitabını kurmuştur.¹⁵⁴

Yazar, birinci bölümde, Antep şehrini ve Antep mahkemesinin işleyişini zaman ve coğrafya faktörünü dikkate alarak anlatır.¹⁵⁵ İkinci bölümde, sosyal sınıf, ahlak ve mal mülk gibi konulara bakarak, cinsiyet meselesini ve hukuk ile muhatap olmaları esnasında kadın-erkek tecrübeleri arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri görmeye çalışır.¹⁵⁶ Hukuk ve kadın ilişkisini geliştirmeye çalışan yazar, resmi hukuk ve yerel uygulamayı düşünerek, insanların farklı hukukî metotların hiyerarşik ve cinsiyet ayırımına dayalı yapısı karşısında nasıl davrandıklarını görmeye çalışır. Yazar, bu bölümde, malın ve ona bağlı gelişen insan ilişkilerinin kadınları birey olarak aile içinde ve Osmanlı rejiminin vergilendirme ve mülkiyet sistemi içinde nasıl etkilediği ile ilgilenir. Çocuk yaşta evlilik yapan İne örneğini verdiği bu bölümde, cinsiyet ve adalet mefhumları üzerinde durur. Yazar, farklı öğeleri göz önünde bulundurarak Antep gibi küçük bir şehirde bile adalet kavramının farklılıklar gösterebildiğini belirtir. Bu durum hukuk sisteminin yerel ortamın ve yerel öğelerin etkisi altında gösterdiği esneklik ile alakalıdır.

Üçüncü bölümde, Antep mahkemesi, İmparatorluktaki hakim sistem kapsamında değerlendirilir.¹⁵⁷ Bu bölüm daha ziyade Antep mahkemesinin işleyişi ile ilgilidir. Hacıye Sabah'ın 'sapkın mezhep' hikayesi ile başlayan bölüm, Antep mahkemesinin, Antep'in imparatorluğa dahil olduğu bir dönemde oynadığı rolü anlatır. Bu bölüm, yönetici rejim ve insanlar arası politik ilişkiye ve bu

154 Peirce'in kitabının en önemli özelliği başarılı bir mikro tarih örneği olmasıdır. Peirce, sicillerden eleştirel bir gözle yararlanır ve sicillerin bir olayın geçmişini ve arkasındaki motivasyonu yansıtmadığı gerçeğini göz önünde bulundurarak mahkemenin arka planında dönmesi muhtemel entrikaları ve planları göz önünde bulundurmak suretiyle başarılı bir mikro tarih çalışması gerçekleştirir. Mikro tarih yazımı hakkında detaylı bilgiler için bkz.: Dror Ze'evi, "The Use of Ottoman Shari'a Court Records", s. 47-56.

155 A.g.e., s. 19-129.

156 A.g.e., s. 129-251.

157 A.g.e., s. 251-351.

ilişkiyi düzenlemede mahkemelerin oynadığı rol üzerinde durması hasebiyle, insan ve hukuk ilişkisi meselesinin bir uzantısı mahiyetindedir.

Hamile kalan köylü kız Fatma'nın hikayesinin anlatıldığı son bölüm ise, önceki üç bölümde görülen temaları toparlayıcı mahiyettedir. Yazar, Fatma'nın durumunu dönemin değişen sosyo-ekonomik ve hukukî şartlarının insanlar üzerindeki etkilerini ve Antep mahkeme kültüründe yaptığı birtakım değişiklikleri göz önünde bulundurarak açıklar.¹⁵⁸ Dolayısıyla yazar, mahkeme, insan ve hukuk ilişkisini hem birbirleri ile alakalı, birbirinden etkilenen ve hem de birbirlerinden bağımsız olarak incelemeye çalışır. Fatma örneğinden yola çıkarak, köylü bir kızın mahkemeleri nasıl kullandığına, hukukî kuralları nasıl değerlendirdiğine bakar ve XVI. yüzyıl hukuk kültürünü anlamaya çalışır. Farklı sosyal, ekonomik, hukukî ve yerel şartların kadınların farklı kararları ile neticelenebileceğini belirtir. Yazar, yeni tayin edilen kadı ile birlikte Antep'teki hukukî yaşamın değiştiğini ve kadın-erkek arasındaki sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde ve hatta kadınların mahkemeye getirdikleri davalarda bile farklılıkların görülmeye başladığını belirtir ve böylece, hukuk sisteminin esnekliği ve mahkemeleri tek başına diğer faktörleri görmeden incelemenin eksik olacağı vurgular.¹⁵⁹

Sonuç

Osmanlı tarihinde kadın konusu üzerine yapılan çalışmalar oldukça geç bir dönemde başlamıştır. Bu literatür değerlendirmesinde genel olarak çalışmaların, 1970'li yıllarda, Jennings'in Osmanlı kadınının sosyal, ekonomik ve hukukî durumuna ilişkin tespitlerinin üstüne inşa edildiği görülmektedir. Hukuk kaynaklarına dayalı Osmanlı kadını hakkındaki araştırmalarda gelinen nihaî noktaya bakılacak olursa, karşımıza, farklı kaynakların kullanılıp, kadınların yaşamlarına farklı açılardan ve yeni sorularla bakılıp değerlendirildiği şeklindeki bir tablo çıkar. 1990 sonrası yaşanan yeni açılımlar ve farklı sorulara farklı yöntemlerle yaklaşılması, Osmanlı kadını hakkındaki çalışmalara bir derinlik kazandırmakla birlikte üzerinde durulması gereken belli sorunlar hâlâ mevcuttur. Örneğin gayrimüslim kadınların kendi cemaatlerine ait muhtelif kaynakların incelenmesi suretiyle çalışılması, onların farklı yaşam tecrübelerini yakalayabilmek açısından faydalı olacaktır. 1990 sonrasında kaleme alınan -özellikle de makale boyutlarındaki- çalışmalarda, farklı sosyo-ekonomik statüye sahip kadınların farklı tecrübelerine sahip oldukları, dolayısıyla Osmanlı kadınına bir bütün olarak görmenin yanlış olduğu vurgulanmıştır. Hukuk kaynaklarını temel alarak yapılan Osmanlı kadınına dair çalışmalar, genel olarak orta ve kıs-

158 Benzer şekilde Agmon da, olayları değerlendirirken üç faktörün, mahkemede geçen hadiselerin, özel alandaki olayların ve olayın geçtiği dönemin şartlarının göz önünde tutulması gerektiğini belirtiyor. Bkz.: Iris Agmon, "Women and Society, Muslim Women, The Shar'i Court and the Society of Jaffa and Haifa under Late Ottoman Rule (1900-1914)", s. 107-110.

159 A.g.e., s. 351-371.

men de alt gruba ve ayan ailesine mensup kadınlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Osmanlı'da köle statüsünde olan kadınlar ve köylü kadınlar hakkında yapılan çalışmalar son derece yetersiz sayıdadır. Ayrıca muhtelif kaynakların mukayeseli bir şekilde kullanılması, Osmanlı kadınına bir çok açıdan görebilmemizi sağlayacaktır.

Osmanlı tarihinde kadın konusunu ele alan Türkçe yayınlar, yabancı dilde hazırlanan yayınlar kadar zengin ve çeşitli olmayıp, bir çoğu da kaynakların belli konu başlıkları altında sınıflandırılıp değerlendirilmesinden ibarettir. Dolayısıyla Türkçe yayınlar, yabancı dilde hazırlanan çalışmaların seviyesini yakalamak zorundadır.

Osmanlı kadını üstüne özellikle yabancı dilde yapılan çalışmaların çoğu, Batıların geliştirdiği erkek egemenliği altında ezilen, pasif, güçsüz, ikincil statüye sahip Müslüman kadın portresini yalanlamaya çalışan savunmacı bir üsluba sahiptir. Kadınların erkeklerin boyunduruğu altında olmasını talep eden bir cinsiyet sisteminde, kadınlara mahsus bir çok hareket alanının mevcut olduğunu gösterip, kadınların aile ve toplum içindeki statüsünü ve rollerini, cinsiyetler arası ilişkiler bağlamında tekrar değerlendirmektedirler. Ancak çalışmaların çoğu, her ne kadar kadınların hukukî hakları korunup, kadılar ve müftüler tarafından kadınlara belli haklar ve ayrıcalıklar tanındığını belirtse de, cinsiyet ayırımına dayalı bir yaklaşımın devam ettiğini de kabul ederler. Batıların Batılı kadını tanımak üzere geliştirdikleri teorilerin, Osmanlı kadınına anlamak için kullanılmasının ne derece doğru olduğu da üzerinde düşünülmesi gereken bir başka meseledir. Ancak, Osmanlı kadınının doğru anlaşılmasına yarayacak alternatif modeller geliştirebilmek için bu teorilerin bilgisine sahip olmak da bir zorunluluktur.

Women in Ottoman Legal Sources

Betül İPŞİRLİ ARGIT

Abstract

The field of the history of Ottoman women has emerged in a rather late and gradual fashion. The studies on the experiences of women in the Ottoman period started in the late 1970s and gained a modest momentum in the early 1980s. The study of women and gender among the scholars of the Ottoman Empire began to assume a central place in the mid-1980s. This article is an attempt to review the literature on Ottoman women based on the legal sources and it largely covers the literature produced in English. To achieve this objective, the article considers the early developments in the history of Ottoman women together with the subsequent developments in the

1980s. It proceeds with the increasing literature appeared in the 1990s, which are classified under several subtitles: the studies dealing with the issues related to the family law, women who seek justice, women and waqf relations, non-Muslim women, family history, works based on estate records, women's use of space and the recent developments focusing on the mutual relations between women and law. These studies aim to unveil the different aspects of the Ottoman women's lives, to reflect their positions in family and in society by considering the gender relations and to uncover the women's relation to law. In the process, they bring into light the wide range of action that was available to women, despite the inherited gender system that prescribed women's subordination to men. In the conclusion part, the problematic and the shortcomings of studies focusing on the history of Ottoman women are discussed.

Keywords: Ottoman women, gender relations, women's experience, women's relation to law, legal sources.

Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın

Betül İPŞİRLİ ARGIT

Abstract

Osmanlı tarihinde kadın konusu üzerine yapılan çalışmalar oldukça geç bir dönem sayılabilecek 1970'li yıllarda başladı ve 1980'li yılların başlarında hız kazandı. 1980'li yılların ortalarında ise Osmanlı tarihçileri, kadın ve cinsiyete dayalı bir yaklaşımın yer aldığı çalışmalar hazırladılar. Bu makale, Osmanlı kadını hakkında hukuk kaynaklarına dayalı yapılan muhtelif çalışmaların bir değerlendirmesi mahiyetindedir ve ağırlıklı olarak İngilizce hazırlanan çalışmaları kapsamaktadır. Makalede Osmanlı kadını hakkındaki ilk çalışmalar, 1980'li yıllarda yaşanan gelişmeler ile birlikte aktarılacaktır. Ardından 1990'lı yıllarda sayıları artmaya başlayan ve yeni açılımlara sahip çalışmalar; aile hukuku ile alakalı yapılan çalışmalar, kadınların adalet arayışı, kadın ve vakıf ilişkisi, gayrimüslim kadınlar, aile tarihi çalışmaları, tereke kullanımına dayalı çalışmalar, yeni açılımlar: mekan kullanımı, dil analizi, son gelişmeler: kadın ve hukuk ilişkisi üstüne yapılan çalışmalar gibi farklı başlıklar altında değerlendirilecektir. Bu çalışmalar Osmanlı kadınlarının yaşamlarını farkı açılardan değerlendirebilmek, cinsiyetler arası ilişkilere bakarak kadınların aile ve toplum içindeki pozisyonlarını görmek ve kadın ve hukuk ilişkisini açıklamak amacını taşırlar. Kadınların erkeklerin boyunduruğu altında olmasını talep eden cinsiyet sistemine rağmen kadınlara mahsus olan bir çok hareket alanının mevcut olduğunu gösterirler. Sonuç bölümünde ise Osmanlı tarihinde kadın konusu üzerine yapılan çalışmaların eksikliklerinden ve problemlerinden bahsedilmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı kadını, cinsiyetler arası ilişkiler, kadınların tecrübeleri, kadın ve hukuk ilişkisi, hukuk kaynakları.

